

Tartu Riiklik Ülikool

NSV Liidu ajaloo kateeder

Sirje Vassar

Johann Köleri ühiskondlik-poliitilised vaated

Diplomitöö

Juhendaja ajaloodoktor S.Vahtre

Tartu 1973

S i s s e j u h a t u s

Eesti rahvusliku liikumise üheks silmapaistvamaks tegelaseks möödunud sajandi teisel poolel oli kunstnik Johann Köler. Juba väljakujunenud erakordse isiksusena tuli ta rahvuslikku liikumisse 1860-ndatel aastatel ning elas sellega kaasa kuni surmani, seega peaaegu neli aastakümnet. Selles mõttes on ta teatud määral võrreldav J. Hurdaga.

Kölerit tõstab esile ka tema vaadete, orientatsiooni ja tegevuse taktika püsivus ja järjekindlus. C.R. Jakobson võrdles teda võitlejaga, kes "ei saa oma kantsi enne vaenlase kätte andma, kuni ise ka kantsi varemete alla langenud. Nii kindlaid mehi ma Eesti õpetatud meeste seas muud ei tunne, kui Köhleri, kes ikka ühte viisi sekssamaks jääb, nagu puhas kuld"¹. Tõepoolest, Köler oli algusest peale kuni surmani eesti rahvusliku liikumise demokraatliku leeri esindajaks ning selle suuna ürituste toetajaks.

---

¹ C.R. Jakobsoni kirjad J. Adamsonile, "Eesti Kirjandus", 1913, lk. 340.

Erakordne on seejuures, et Köler elas ometi kogu aja väljaspool Eestit, põhiliselt Peterburis. Eestit külastas ta ainult ajutiselt ning needki külastused olid peale reise 1863. ja 1864. a. suvel hoopis põgusad. Tekib küsimus, millised olid need sidemed, mida Köler nii pikka aega omas Eestiga ja siinse rahvusliku liikumisega. Ilma nendeta oleks mõeldamatu nii pika-aegne osavõtmine oma aja ühiskondlik-poliitilisest võitlusest Eestis. Eriti sajandi lõpu poole, mil ühiskondlik elu muutus mitmepalgelisemaks ja keerukamaks ning kasvas arvuliselt rahvuslik intelligents.

Väga olulist osa etendasid muidugi isiklikud kontaktid ning Köleri asend Peterburis. Järjest kasvav Venemaa pealinn, majandusliku, poliitilise ja kultuurilise elu juhtiv keskus, pealegi Eestile üsna lähedal, leidis järjest rohkem külastamist eestlaste poolt. Küll oli seal eesti haritlastel ajada ameti- ja kohtuasju, noortel tulla siia õppima, otsida teenistust jne. Seejuures püüti ikka kasutada mõne tuttava või teadaoleva "suguvenna" abi, kes elas Peterburis ja tundis sealseid olusid. Köler oli selles suhtes kui abivalmis inimene eriti otsitud, kuna ta omas laialdasi sidemeid pealinna

seltskonnas ning kõrgemate ametnike ringkonnas, tundis vene bürokraatia masinavärki ja telgitaguseid. See oli kindlasti üka olulisemaid põhjusi, miks Kölerit nii laialt tunti ja üles otsiti. Fr. Tuglase kujuka väljendi järgi "oli Köler mitmekümne aasta jooksul otsekui eesti konsuliks keskvalitsuse juures"¹.

Köleri ühiskondlik-poliitiliste vaadete kohta on juba küllaltki mitmekesiselt sõna võetud nii ajaloolaste, kunsti- kui ka majandusteadlaste poolt, millest lühiülevaade on paigutatud esimese peatüki lõpuossa. Tema kuulumist demokraatliku leeri on neis käsitlustes veenvalt põhjendatud. Võrreldes teiste sama leeri esindajatega on Köleri vaadetes muidugi ka isikupäraseid erinevusi, mida uurijad on samuti püüdnud esile tuua. Ometi on nii selles kui ka tema ühiskondlik-poliitiliste vaadete kujunemise osas mõndagi selgusetut.

Käesolevas diplomitöös on püütud Köleri ühiskondlik-poliitilisi vaateid, nende kujunemist ja arenemist jälgida tema käsikirjalise pärandi põhjal, mis asub Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis. See pärand

---

¹ Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, Tln., 1958, lk. 27.

aitab eriti kirjavahetuse näol selgitada Köleri sidemeid Eestiga, mis on tema vaadete kõige olulisemaks aluseks ja näitajaks. Seepärast on nendele küsimustele käesolevas töös pööratud suuremat tähelepanu.

Johann Köler liitus Eesti rahvuslikku liikumisele ajaliselt hilja, alles 37-aastaselt. Liikumise esimesel etapil, mis E. Janseni arvates kehtis 1820 - 1850 ja mil rahvuse idee heargas vaid üksikuid patriote (Faehlmann, Krentzwald)¹, ei kuulu Köler veel nende hulka. Alles rahvusliku liikumise teise faasi algul kui kaasa hakkasid tulema laiemad rahvahulgad muutus Köler aktiivseks patrio-
diks. Ja seda mitte ajutiselt, nagu näiteks Paul Blumberg, vaid eluksajaks. Kuigi küll Köleri aktiivsuses oli mõne-
perioode.

Et Köler oma pika õpingute ja Eestist eemalviibimise perioodil ei muutunud oma rahvusliku kuuluvuse tundelt ükskõikseks, selle võttis tuleb otsida tema kujunemis-
käigust.

---

¹ E. Jansen, Mikkel Vaake Ühisriiklik-politilise tegevusest, *Studia Historica in honorem Hans Kraas*, III., 1971., lk. 387.

Sellepärast vaatleme lühidalt Köleri elulugu. Emaajär-
guliseks allikaks on alla Köleri autobiograafia¹.

Köleri vanemad, Peet ja Kai, pidasid Vasta mõisa kroo-
nivali 1. Köleri elust ja pärandist Kõõbra rendikohta.

kui noole 8. märtsil 1826 sündis seitmes laps Johann.

Vanemate abil õppis poisikoolis. Üheks aastaseks saad

Johann Köler lülitus eesti rahvuslikku liikumisse
ajaliselt hilja, alles 37-aastaselt. Liikumise esimesel
etapil, mis E. Janseni arvates kestis 1820 - 1860 ja mil
rahvuse idee haaras vaid üksikuid patrioote (Faehlmann,
Kreutzwald)¹, ei kuulu Köler veel nende hulka. Alles
rahvusliku liikumise teise faasi algul kui kaasa hakkasid
tulema laiemad rahvahulgad muutus Köler aktiivseks patrioo-
diks. Ja seda mitte ajutiselt, nagu näiteks Paul Blumberg,
vaid eluksajaks. Kuigi küll Köleri aktiivsuses oli mõõna-
perioode.

Et Köler oma pika õpingute ja Eestist eemalviibimise
perioodil ei muutunud oma rahvusliku kuuluvuse tundelt
ükskõikseks, selle võtit tuleb otsida tema kujunemis-
käigust.

---

¹ E. Jansen, Mihkel Veske ühiskondlik-poliitilisest
tegevusest, Studia historica in honorem Hans
Kruus, Tln., 1971., lk. 387.

Sellepärast vaatleme lühidalt Köleri elulugu. Esmajärguliseks allikaks on siin Köleri autobiograafia⁴.

Köleri vanemad, Peet ja Kai, pidasid Vaste mõisa kroonuvallas Viljandi lähedal väheldast Kóobra rendikohta, kui neile 8. märtsil 1826 sündis seitsmes laps Johann. Vanemate abil õppis poiss lugema. Üheksa aastasena asus Köler Viljandi, kus ta vend tisleri õpipoiss oli. Päeval oli ta vennale abiks, kuna vend õhtuti õpetas talle saksa keelt ja arvutamise algeid. Venna toetusel õppis Köler elementaarkoolis, siis kreiskoolis. Siin oli õppekeeleks saksa keel, mis valmistas poisile suuri raskusi. Keeleoskus paranes veidi kui Köler venna lahkumise järel Peterburi, asus kostikorterisse Viljandi Kaupmeeste Seltsi einelauapidaja Dorbecki juurde, kus kodus kõneldi saksa keelt.

Kreiskoolis õppis Köler kolm aastat. Õppimisvõimalused katkesid rahaliste raskuste tõttu ning Köler asus Vaste mõisa valitseja Faberi juurde ametisse. Faber, märgates poisil olevat kalduvust joonistamiseks, saatis Köleri

---

⁴"Русская Старина", T.34, 1882; T.52, 1886.

"Meelejahutaja" 1882, v.466-475.

1839. aastal Võnnu linna oma maalermeistrist venna juurde seitsmeks aastaks õpipoisiks. Töötades neil aastatel sagedasti ümberkaudsetes härrasmajades, tutvus Köler vürst Lieveni vanade meistrite maalide koguga Krimulda lossis ning balti-saksa kunstniku A. Pezoldi portreemaalidega. Hollanderi eragümnaasiumi direktori korteris Birkenruhs.

Köler kirjutab oma autobiograafias: "mõte õppida nii-suguseid portreid maalima sai minu pühaks unistuseks. Ma otsustasin lõplikult sõita Peterburi. Müünud palitu ja mõned asjad, sõitsin Riist Peterburi seitsmekümne viie kopikaga taskus".

Võideldes suurte majanduslike raskustega õppis Köler 1848. - 1855a. Peterburis Kunstide Akadeemias, maalikunsti prof. Markovi juhendamisel. Siin omandas ta tugeva professionaalse oskuse tulevaseks tööks maalikunstnikuna, aga ka akadeemia konservatiivsed idealistlikud vaated kujutavale kunstile. Võistlustööna esitas 1855.a. Köler maali "Taavet Sauli ees", mille eest sai suure hõbemedali. Köler polnud rahul ja esitas uue võistlustöö. Selle eest sai väikese kuldmedali, millega akadeemia õppekursus loeti lõpetatuks. Suurt kuldmedalit, mis andis õiguse välis- maiseks stipendiumiks, ei saanud Köler ka uue võistlustöö eest.

1857. a. õnnestus Köleril saada eritellimus, mille eest ta sai honorari 1200 rbl. Nüüd ei suutnud Kölerit miski enam Peterburis pidada, isegi krahv Siversi tellimine altaripildile Võnnu linnakiriku jaoks. Lubades altaripildi maalida välismaal, siirdus Köler 1857. a. sinna. Välismaal viibis Köler viis aastat (1857 -1862). Ta külastas saksa kunstilinnu, rändas edasi Hollandisse ja Belgiasse ning siirdus 1857. a. sügisel Pariisi, kuhu jäi üheks talveks. Järgmise aasta suvel veetis kunstnik kaks kuud Lõuna-Saksa kuurordis Gleisweileris, külastas siis Münchenit ja Šveitsi linnu. Matk jätkus Põhja-Itaalia kaudu Rooma, kuhu Köler jäi neljaks aastaks, tehes vahel väljasõite teistesse Itaalia linnadesse ja kaunimatesse kohtadesse.

Pariisis viibimise kohta on vähe andmeid, Itaalia elust-olust jutustab Köler oma autobiograafias veidi üksikasjalisemalt. Roomas sattus Köler saksa kunstnikkude ja teadlaste seltskonda, kes käisid koos kohvik Colonnas. Siin liikusid Feuerbach, Bock, L.v. Pezold, Overbeck, Cornelius j.t.

Itaalias maalis Köler palju maastikupilte, samuti itaalia rahvatüüpe. Osa neist töödest on teostatud õlis, osa akvarellitehnikas, mida ta siin esmakordselt

viljelema hakkas, saavutades häid tulemusi. Oluline Köleri kunstilise isiksuse kujunemisele oli arvatavasti töötamine ilma järelvalveta ja juhatuseta. See asjaolu ühenduses välismaa moodsate meistrite töilt saadud muljetega ning liikumisega erksate vabameelsete saksa kunstnikkude ringkonnas aitas tugevasti kaasa vene akadeemias kultiveeritud ideaalide tumestamisele. Klassitsistlik käsitlus hakkas nüüd Köleri kunstis taanduma, tugevnes romantiline joon.

1862. a. lahkus Köler Itaaliast, et siirduda Peterburi. Lahkumise põhjustena toob ta ette rahalisi raskusi, hädist tervist ja koduigatsust. Peterburis oli Köleril esialgu raskusi, kuid 1861. a. sai ta maali "Kristus ristil" eest akadeemiku nimetuse. Kunstide Edendamise Seltsi liige Lvov muretses Kölerile õpetajakoha Kunstide Edendamise Seltsi kooli naisklassides. Akadeemias oli Köler kipsiklassi asetäitja õpetaja. 1862. a. kutsuti Köler Aleksander II tütrele Mariale joonistuse ja maalimise õpetajaks. Varsti usaldati Kölerile veel joonistuse õpetamine teisele suurvürstinnale. Kellele Köler sellise erakordse tõusu eest tänu võlgnes, pole teada. Üheks arvatavaks toetajaks peetakse Köleri endist õpetajat Neffi, kes oli keiserlik

õuekunstnik. Siitpeale läheb kunstniku elukäik tõusuteed.

Esimese tagasipöördumise aasta jooksul toimuski Köleri kui aktiivse patrioodi ärkamine. Juba Itaalias viibimise ajal ei saanud talle jääda mõjuta sealne risorgimento, liikumine Itaalia vabastamise ja rahvusliku ühendamise eest. Revolutsioonilised sündmused 1859-1860, Bourbonide kukutamine Garibaldi vägedega viis ühendatud Itaalia kuningriigi väljakuulutamisele 1861. a. Köler oli vaimustatud itaalia revolutsioonilisest rahvuskangelasest Garibaldist. Rahvustunde tõusust polnud puutumata ka see vabameelsete saksa kunstnike ja teadlaste ringkond, kellega Köler Roomas suhtles.

Tagasi jõudnuna Peterburi, võis Köler kogeda, et siingi oli olukord võrreldes Krimmi sõja järgsete aastatega pöördeliselt muutunud. Tsaarivõim oli küll suutnud üle elada revolutsioonilise situatsiooni, kuid pidanud kaotama pärisorjuse ning asuma mitmete teistelegi reformidele, et kohandada isevalitsust areneva kapitalismiga. Isevalitsuse taktika üheks jooneks oli saanud "väikeste järeleandmistega ära osta paljusid rahulolematuid"¹

Teatud vabamate võimaluste tekkimist olid juba saanud ära kasutada läti progressiivsed rahvusliku liikumise tege-

¹V.I. Lenin, Semstvo tagakiusajad ja liberalismi Hannibalid, Teosed, 5.kd., lk.27.

lased. Nad olid Peterburis asutanud oma ajalehe, luues sellega organisatsioonilise ja propagandistliku keskuse, et vastu töötada balti-saksa mõisnike survele ning tõmmata rahvast ühiskondlik-poliitilisse ellu. Noorlätlaste energilise tegelase Kr. Waldemäriga tekkisid Köleril isiklikud sidemed Peterburis nähtavasti 1863. a., keda ta varsti nimetab oma sõbraks ja usaldusmeheks¹. Kõige otsustavamaks sai aga Köleri muutumisel aktiivseks patrioodiks uus vahetu kokkupuutumine eesti rahvaga, tema hädade ja vajaduste otsene tundmaõppimine ning vahetu kontakti loomine rahvusliku liikumise tegelastega Lõuna-Eestis.

1863. a. suvel sõitis Köler Eestisse, liikus maal ringi ja maalis rahvuslikke tüüpe. Kodumaal valitsevat viletsust nähes ja võrreldes seda olukorraga mujal kujunesid lõplikult Köleri maailmavaatelised seisukohad. Siit peale oli kogu Köleri elu lahutamatult seotud võitlusega eesti talurahva olukorra parandamise eest, mida ta lootis saavutada vene keisrivoimu abiga. Köler mõistis eesti talurahva meeoleolu, kes igatses vabaneda balti-saksa mõisnike orjusest ja saada maad vähemalt vene talupoja eeskujulgi.

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel.

60-80-ndad aastad, Lühiuurimusi, Tln., 1957, lk. 223.

Oma kodukohas viibides tekkis Köleril esimene kokkupuude ka Viljandimaa talupoegadega. Tartus otsis Köler üles üliõpilase J. Hurda ja viibis ühe päeva Võrus Kreutzwaldi juures.¹

Sellega oli loodud vahetu side tolleaaja tähtsamate rahvusliku liikumise tegelastega põhikeskustes Viljandimaal, Tartus ja Võrus.

Käsikirjas "Baltlased" kirjutas Köler: "Mis mind tegi eestlaseks? Roma linnas - Gartenlaube - Tallinna kõik. Võtsin nõuks seda teha misa võin et ilma vägiwalduseta inimlik elu eestlastel tuleks..."²

Köleri innukal organiseerimisel kujunes rahvusliku liikumise üheks põhikeskuseks 1863. a. sügisest peale ka Peterburi, nagu H. Kruus oma uurimustes on lähemalt näidanud. Just Köler koondas üksikud eesti haritlased Peterburis nüüd väikeseks eesti patriootide ringiks. "Isegi vaade kustile sai teise värvingu", kirjutas Köler ise. Ta alustas 1864. aastal ajaloolis-sümboolse maali "Nõidusunest ärkamine" maalimist. Maali esitas Köler Peterburis 1865. aastal kunstinäitusel, kuid balti olu-

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, 60-80-ndad aastad. Lühiaurimusi, Tln., 1957, lk. 122.

²KMKO, F69, M13:2, lk. 3.

kordi mitte tundvale vene haritlaskonnale jäi pildi sisu ja kustnikku juhtinud siht arusaamatuks. Balti sakslased tutvusid maaliga Riias 1871. a. kunstinäitusel. "Rigasche Rundschau" pühendas sellele terve joonealuse, arvustades teravalt maali tendentsi.

Peterburi tagasi tulles omandas Köler silmapaistva seisundi portretistina. Portreteeris keisreid Aleksander II ja III ning nende perekonna liikmeid, kõrgema seltskonna esindajaid. Ka oma kodumaalasist on ta loonud rea näopilte: Kreutzwaldist, mis oli esimene teos, kuhu ta oma signatuurile on lisanud sõna Viljandi, Neusist, Treffnerist, Karellist, Adamsonist.

Aastal 1867 maalitud Gortšakovi portree eest sai Köler professori tiitli. 1872. a. reisis Köler esmakordselt Krimmi. Hiljemini külastas ta seda peaaegu iga aasta. Krimmi ilusa, mägise lõunamaastiku motiividel maalis ta alates 1875. aastast hulga maastikupilte. Aastal 1878 teostas Köler oma teise välismaareisi Pariisi, kus toimus maailmanäitus ja kus Köler esines kolme maaliga. 1886. a. detsembris siirdus Köler uuesti Prantsusmaale, kuhu ta jäi 1887. aastani. Pärast seda elas ta poolteist aastat Viinis, pöördudes kodumaale tagasi 1889. aastal. 1880 aastatel tuli Köleri elukäigus pööre. Tolleks ajaks oli

realistlik suund vene kunstielus jõudnud omandada domineeriva osa ja Köleri idealiseeriv-romantilise kunsti prestiiž hakkas närbuma. Kaotanud klassitsistlikkude traditsioonide kindla pinna, ei suutnud ega osanud Köler Euroopas valitsema pääsenud maitse suundade ja töökspidamiste kaoses orienteeruda.

Köleri majanduslikule ja seltskondlikule positsioonile andis ränga hoobi Kuntagani mõisa afäär. Ürištus ebaõnnestus mitmesugustel põhjustel ja Köler sattus oma kaaslastega juba esimeste väljamaksude puhul rahalistesse raskustesse. Mõis müüdi ja Köler jäi suuremast osast oma varandusest ilma. Samuti tekitas ta paljudes võimumeestes pahameelt kaebe- ja selgituskirjadega, lootes pääseda temal lasuvaist võlakohustusist. Elu lõpu veetis Köler üksiklasena Peterburis. Suri 22. aprillil 1899 südamerabandusse. Põrm toodi kodumaale ja paigutati Suure-Jaani kalmistule ning kalmul on Adamsoni poolt valmistatud Köleri elusuurune kuju.

Kõrvuti pideva loova tööga kunstnikuna võttis Köler innukalt osa eesti rahvusliku liikumise kesksetest ürištustest. Ta osales palvekirjade aktsioonides ja eesti saatkondades. Peterburis lõi kaasa Eesti Aleksandrikooli asutamise ettevalmistamisel, kus ta valiti ka peakomitee liikmeks (1870. a.), tegeles Eesti Kirjameeste Seltsis,

mille auliikmeks ta oli algusest peale, aastail 1890-1892 aga tegev- ja aupresident. Ta valiti Viljandi ja Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi auliikmeks (1871 ja 1876). Korduvalt aitas ta C. R. Jakobsoni ajalehe väljaandmise loa taotlemisel ning paljusid teisi mitmesuguste ametasjade ajamisel Peterburis.

Köleri elu on käsitletud rida autoreid. Peale päevakajaliste teadete ilmus Köleri eluaja lõpul lühiülevaade tema tegevusest F. Bollmanni¹ sulest 1896. aastal. Selles on positiivselt hinnatud ka Köleri ühiskondlik-poliitilist tegevust. Seda teeb ka kirjandusteadlane M. Kampmann². Pärast Köleri surma avaldati osa tema kirjavahetusest "Eesti Kirjanduse" veergudel, kuid uurimuslikke käsitlusi hakkas alles ilmuma 1930-ndatel aastatel. H. Kruusi³ ja Fr. Tuglase⁴ monograafiates leidis lähemat käsitlemist Köleri osa palvekirjade-aktsioonides, Eesti Aleksandrikooli ja Eesti Kirjameeste Seltsi üritustes. Ülevaated ilmusid

---

¹F. Bollmann, Professor Johann Köler. Lühikene ~~jilt~~ tema elust ja tegevusest, tema seitsmekümne aastase sündimise päeva mälestuseks, Tartu, 1896.

²M. Kampmann, Eesti kirjandusloo peajooned. 2jg. Tln., 1913, lk.60 jj.;111jj.

³H. Kruus, Eesti Aleksandrikool, Tartu, 1939.

H. Kruus, Eesti rahvusliku ärkamisaja alguspäevilt, Tartu, 1934.

⁴Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, Tartu, 1932.

kunstiteadlaste A. Vaga ja V. Vaga¹, kui ka M. Pukitsa² sulest. Esimeste poolt vaadeldakse Kölerit peamiselt kunstnikuna, viimase poolt kui "eestluse eelposti Peterburis". M. Päss³ püüab iseloomustada Köleri rahvuspoliitilisi töökspidamisi.

Nõukogude ajaloolaste ja kunstiteadlaste poolt on ilmunud rida artikleid⁴ J. Köleri kohta. Majandusliku mõtte ajaloo uurijad O. Sepre⁵ ja L. Loone⁶ näitasid, et Köler

---

¹V. Vaga, "Eesti Kunst", Tartu- Tallinn, 1940.

²M. Pukits, Johann Köler, eestluse eelpost Peterburis.

Eesti rahvuslikud suurmehed. II sari. Tallinn, 1936.

³M. Päss, Prof. Johann Köleri rahvuspoliitilisi töökspidamisi, "Varamu", 1940, nr. 5.

⁴E. Einmann, Johann Köler, "Looming", 1951, nr.3, lk.369-374.

B. Enst, B.Lukats, Johann Köler, "Sirp ja Vasar" nr. 10, 10.III 1951.

B. Enst, Johann Köler, "Rahva Hää" nr. 57, 9. III 1951.

V. Erm, Suur kunstnik ja ühiskondlik võitleja, "Edasi" nr. 56, 8.III 1951.

⁵O. Sepre, Johann Köler kui võitleja eesti talurahva huvide eest, "Looming" nr. 1, 1956.

⁶Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil. toim. L. Brutus, L. Loone, Tallinn, 1958.

oli silmapaistvaks talurahva ideoloogiks ja majandusliku mõtte esindajaks. Eestis aseneva kapitalismi tingimustes. Eriti tõstavad nad esile Köleri vaateid maaküsimuses, kes võitles eesti talurahva tasuta maaga varustamise eest. Kunstiteadlasel V. Ermil on käsikirjas valminud pikem käsitus Kölerist, kus Köleri kunstiloomingut on vaadeldud tihedas seoses tema ühiskondlik-poliitilise tegevusega ajastu üldisel taustal.

Köleri ühiskondlik-poliitiliste vaadete käsitlemisel on peamiseks allikaks tema käsikirjaline pärand-kirjavahetus, mitmesugused märgukirjad, kóned, nende kavandid ja mustandid ning muu kogutud materjal. Köleri puhul on käsikirjalise pärandi tähtsus seda suurem, et tema sulest ilmus trükis väga vähe. Seepärast on oluline selgitada Köleri käsikirjade, kirjavahetuse ja muu käsikirjalise materjali saatust pärast tema surma ning kui võrd see on säilinud.

Käesoleva sajandi algupoolel tegelesid käsikirjade kogumisega mõnel määral Eesti Üliõpilaste Selts ja Eesti Rahva Muuseum. Kultuurilooliste käsikirjade süstemaatilise kogumistöö algas 1907. aastal asutatud Eesti Kirjanduse Seltsis. Tol ajal olid rahvusliku liikumise juhtivate tege- laste või nende järglaste valduses suured käsikirjalised kogud. Neid püüti Seltsi koondada põhiliselt annetuste,

aga ka ostu teel. Kirjanike ja kultuuritegelaste sugulas-
telt saadi Fr. R. Kreutzwaldi, J. Hurda, C.R. Jakobsoni,
J. Köleri jt. erakogusid. Seltsi ajakirjas "Eesti kirjandus"
avaldati osa tähtsamate tegelaste kirjavahetusest, seal-
hulgas ka Köleri omi.

1929. a. aprillis liitusid Eesti Kirjanduse Seltsiga
Eesti Rahva Muuseum, Akadeemiline Ajaloo Selts ja Akadee-
miline Kirjandusühing ühiseks aktsiooniks ja organiseeri-
sid Eesti Rahva Muuseumi juurde käsikirjaliste materjalide
kogumiseks ja säilitamiseks Eesti Kultuuriloolise arhiivi
(EKLA), mida juhtis nimetatud organisatsioonide esindajatest
koosnev kolleegium eesotsas prof. J. Kõpuga. EKLA tegevus
kujunes tulemusrikkaks. Avaldati üleskutseid, seletusi,
aruandeid, ülevaateid sissetulnud materjalidest; pöörduti
ringkirjaliselt tuntud isikute poole nende materjalide
üleandmiseks arhiivile.

1931. aastal on Voldemar Puhkilt saadud J. Köleri
kirjalisi mälestusi. 1932. aastast pärineb järgneva sisuga
dokument, mis valgustab Köleri pärandi sattumist EKLA-sse:
"Neil päevil sai EKLA hra Voldemar Puhkilt annetuseks
30 mapist koosneva prof. J. Köleri arhiivimaterjalide kogu.
Teatavasti läks Köleri kirjavahetus ja muud käsikirjalised
materjalid peale tema surma ta vennapoja, Tallinna arsti

Georg Köleri kätte. Viinase surres 1910. aastal jäid materjalid tema lese pr. Maria Köleri (V. Puhki ämm) omanduseks. Juba V. Reiman omal ajal tundes elavat huvi eesti tegelaste eraarhivaaride kasutamise ja säilitamise vastu käis Tallinnas Köleri käsikirjade koguga tutvumas ja tõi sealt kaasa osa temale kõige tähtsamana paistvat materjali (Adamsoni, Hurda, Kreutzwaldi, Waldemäri, Veske jt. kirjavahetused), mis juba varemini Eesti Kirjanduse Seltsi kogudega EKLA-sse saabusid. 1929. a. tutvus prof. H. Kruus Tallinna jäänud Köleri arhiiviga ja tõi osa materjale, peamiselt Eesti Aleksandrikooðisse puutuvad, kaasa, mis samuti hiljemini üle anti EKLA-sse. Hra Puhki hiljutine annetus oli viimane osa Köleri kirjakogust. Selles leidub hulk J. Kölerile saadetud kirju, arvult üle 600. J. Adamsonilt G. Goldmannilt, A. Grenzsteinilt, K. ja P. Hellatitelt, K.A. Hermannilt, J. Järvelt, J. Jõgeverilt, O. Kaldalt, J. Kurrikult, J. Kõrvilt. H. Laipmannilt, M. Lipult, N. A. Manasseinilt, A. J. Raudkepilt, A. ja J. Reinwaldidelt, G. Sacshilt, J. Samarinilt, L. Suburgilt, H. Trefferilt, J. Truusmannilt, C. Waldemärilt, P. Weitzenbergilt, M. Veskelt, Wühnerilt jt. Hulk Köleri enese kirjutatud kirju sugulastele, kirjade ära kirju, käsikirju, materjale 1891. aasta laulupeost, Eesti Aleksandrikoolist, Eesti Kirjanduse Seltsist, Anija meestest, rahva majanduslikust

olukorrast, eriti rendi tingimustest, väljarändamistest, rahva kaebustest keisrile ja ministrile, dr. G. Köleri kirju ning materjale duuma valimistest 1906 jm. J. Köleri mitmekülgsest elust ja tegevusest ning temaaegsest eesti elust huvitatutele pakub Köleri kogukaks ja sisukaks paisunud arhiiv EKLas palju uut ja väärtuslikku" ¹

Peamine osa J. Köleri materjalidest on koondatud fondi 69. Selles fondis leiduv materjal on jaotatud järgmiselt: kirjad Kölerile, kirjad Kölerilt, käsikirjad, dokumendid ja arved, varia ning trükimaterjal. Peale selle sisaldavad fondid 14, 15, 41, 47, 70, 81, 100, 105, 148 jt, Köleri kohta materjale, s.o. Köleri kirjad teistele isikutele. Ei tea muidugi kuivõrd täielikult on säilinud ja üle antud Köleri pärand. Näiteks paremini on säilinud kirjad Kölerile, kuna kirju Kölerilt on halvasti säilitatud, osalt täiesti puuduvad (Fr. R. Kreutzwald, H. Treffner jt. eriti muidugi vähemtähtsate isikute osas). On tähelepanuväärne, et täiesti puuduvad Köleri kirjad Kreutzwaldile, kuigi viimane kirju üldiselt hoolikalt säilitas. Võimalik, et see on seletatav omaaegse kahe leeri vahekordadega rahvuslikus liikumises. Nähtavasti pole alati olnud hoolikas

---

¹KMKO.

kirjade säilitamisega. Ilmne on näiteks, et Köleril oli J. Adamsoniga kirjavahetus juba enne seda, kui on säilinud esimene kiri. Pole võimatu, et mõnigi kiri, mida kardeti läbiotsijate kätte sattumast, hävitati meelega (seoses palvekirjade-aktsiooniga oli Köleri korteris Peterburis läbiotsimine, ka kirjavahetuses eneses on vihjatud kirjade sattumise võimalusest sinna, kuhu nad ei kuulu - eriti 60-ndatel aastatel).

Tänapäeval on vaevalt loota, et kuskilt võiks arhiivi lisa tulla Köleri pärandile. Pole teada, kuivõrd hoolikad oldi Köleri pärandi ühtsena säilitamises. Näiteks A. Petersoni ja P. Petersoni fondis leidub järgneva sisuga märke A. Petersonilt: "Need minu kirjad olen ma õnsa Professori Koeleri paberite seast kätte leidnud ja auusa Dr. Koeleri lubaga suwel 1901 Tallinnast kätte saanud"¹. Võib-olla sai veel nii mõnigi meesdoktor Köleri käest omi kirju ja ei käinud nendega põrmugi nii ausalt ümber kui A. Peterson?

---

¹KMKO, F100, M 1:6.

2. Köleri kirjavahetusest Eestiga

1863 - 1899. aastal

Antud peatükis vaatlen Köleri kirjavahetust Eestiga, mida loeksin üheks tähtsamaks allikaks. Ilma nende sidemeta oleks ju mõeldamatu nii pikaaegne osavõtmine oma aja ühiskondlik-poliitilisest võitlusest Eestis. Kuidas need sidemed arenesid, millal nad olid tihedamad, millal lödve- mad ja kellega.

Kölerile saadetud kirjad võiks suurtes joontes jagada kolme gruppi:

1) palvekirjad;

2) kirjad rahvusliku liikumise suurürituste

EAKi ja EKSi asjus;

3) kirjad, seotud muude ühiskondlik-poliitiliste ja kultuuriliste probleemidega.

Muidugi on need grupid väga tihedalt seotud, sest Köleri poole, kes Peterburis omas teatud positsiooni, pöördusid palvetega õiendada ära see või teine asi, nii rahvusliku liikumise aktiivsed tegelased kui ka hoopis tundmatud või õige vähe tuntud isikud. Samuti on tihedalt

seotud kõik tolleaegsed ühiskondlik-poliitilised ja kultuuriprobleemid. Kölerit võikski just lugeda nagu üheks üritustega seotud asjade praktiliseks kordaseadjaks Peterburi ametiasutustes.

Köler oli kirjalikes sidemetes teiste aktiivsete patriootidega, kes on üldiselt tuntud oma tegevuse poolest rahvuslikus liikumises. Nendeks on C.R. Jakobson, Fr. R. Kre^utzwald, J. Hurt, M. Veske, J. Adamson jt. Kokku võiks neid olla umbes kümnekond. Nende kirjavahetus on ka kõige üldisemalt tuntud ning rohkesti kasutatud. Korrespondentide teise grupi moodustavad need rahvusliku liikumise tegelased, kes on vähemtuntud. Neid võiks kokku lugeda umbes kolmkümmend. Kirjades esimese ja teise grupi tegelastega arutatakse ühiskondlik-poliitilisi, kultuuriasjade, balti-saksluse vastase võitluse jne. probleeme. Kolmanda grupi moodustavad tundmatud tegelased, kes pöörduvad Köleri poole ühekordselt ja isiklikes asjades vaid. Nende arv on kõige suurem, Umbes 75.

Märkimist väärrib, kuidas Köler kuuekümnendatel aastatel leidis kiiresti kontakti eesrindlike noorte patriootidega Eestis (Jakobson, Kreutzwald, Hurt, Adamson, P. Blumberg, vennad Petersonid). Kirjavahetuse

põhjal puudus aga suhtlemine ajalehetoimetaja Jannseni majaga Tartus. Köleri kriitiline suhtumine Jannseni ajalehesse ning rahulolematuus tema tegevusega on aga üldtuntud.

Üldse võime Köleri kirjavahetuses Eestiga esimest perioodi piiritleda 1860-ndate aastatega, mis sai alguse tema ringreisiga siin 1863. a. suvel. Viimane osutus väga viljakaks ühenduste loomisel rahvusliku liikumise tegelastega. Need ühendused laienesid ka mitme järgmise aasta jooksul. Korrespondentide arv ei olnud sellel esimesel perioodil küll eriti suur, kuid oma sisult oli kirjavahetus algatus- ja mõtterikas. Kõige rohkem informatsiooni sai Köler Eestist neil aastail Hurda ja Kreutzwaldi kirjadest. Kuigi Köleril oli tihe kontakt kuuekümnendate aastate keskel ka Peterburis käivate talupoegadega - palvekirjade -aktsiooni esindajatega, siis võib Köleri informeeritust "Eesti asjadest" ja siinsetest põletavatest päevaprobleemidest pidada üsna heaks ja laialdaseks. Sellal kujunes lõplikult välja Köleri tegevuse demokraatlik suund talurahva, sotsiaal-majanduslike ja rahvuslike nõudmistega. Eestiga peetava kirjavahetuse teine periood haarab aastaid 1871-1880. Neil aastatel, väljaarvatud paar aastat, oli Köleri kirjavahetus Eestiga äärmiselt

napp (vt. tabelid 1,3). Rohkem kirju on vahetatud ainult C.R. Jakobsoniga ja ka J. Adamsoniga. Üksikud kirjad Kreutzwaldiga, Hurdaga, Veskega, Wühneriga, mis aga enamasti sisuliselt väheütlevad. Nähtavasti mõjus sellal kaasa Köleri ajutine kaugenemine Eesti asjadest, pikad viibimised Krimmis, välismaal jm. Kuid teatav mõonajärk on täheldatav ka rahvuslikus liikumises eneses, eriti aastatel 1873-76. Isegi Köleri Jakobsoni kirjavahetuses on just 1873-75 tühik. Köleri isiklikus elus ja karjääris võib seda aastakümnet aga lugeda õitsenguperioodiks. Võib olla sellestki tema tunduvalt tagasihoidlikum suhtlemine kodumaaga. Tihedamad sidemed olid Köleril tol perioodil vaid Jakobsoniga. Sedagi vaid kümnendi alul ja teisel poolel. Köleri tähtsaimaks informaatoriks kirja teel oli sellel perioodil C. R. Jakobson, kümnendi esimesel poolel ka J. Adamson.

Köleri kirjavahetuse kolmas periood Eestiga algas 1881. aastal, mis kestis mõningate lühemate mõonajärkudega kuni Köleri surmani. Seda perioodi iseloomustab eelkõige Köleri korrespondentide järsk kasv. Köleri populaarsus massides (üksikisikute pöördumine) algas just 80-datest aastatest. Huvitav on muide see, et ajal, mil kodumaalt nii intensiivselt hakatakse abi otsimiseks Köleri poole

pöörduma, Köleri enda olukord muutunud järsult võrreldes
hiilge- ja heaolu perioodiga 60-ndate aasate keskelt.
Köleri seltskondlik ja majanduslik olukord Peterburis
halvenes. Ka kunstnikuna hakkas tema prestiiž närbuma.
Eestiga kirjavahetus oli elav 80-90-ndate aastateni seoses
väljarändamise küsimustega. 90-ndatest aastatest on korres-
pondents EKSS tegutsevate isikutega. Kirjavahetust jälgi-
des näeme, et Köleril oli pidevalt olemas kuni 90-ndate
aastate alguseni Eesti olude kohta informator. Aastatel
1863-68 olid selleks põhiliselt Hurt ja Kreutzwald.
Hurdaga tol perioodil maailmavaatelisi lahkuminekuid ei
olnud. 1868. aastal kui vahekord järsult halvenes, sai
selleks informatoriks J. Adamson, kellega kirjavahetus
kestis 1874. aastani. Siis vahetas J. Adamsoni välja 1876.
aastast C.R. Jakobson, kelle surmani 1882. aastal oli
tihe mõlemapoolne kirjavahetus. Aastast 1881 kuni 1887.
aastani võime selleks informatoriks lugeda M. Vesket.
Aastatest 1889 kuni Köleri surmani puudus Köleril inimene,
kes teda oleks hoidnud kursis Eestis valitsevate oludega.
Elades Peterburis, oli Köler Eesti oludega tuttav peasja-
likult kirjavahetuste ja isiklike kontaktide põhjal.
Selle tõttu oli Köleril hädavajalik lähema inimese olemas-
olu, kellega ta sai arutada Eesti rahvusliku liikumise

päevaküsimusi. Sajandi viimasel kümnendil muutus Köler teatud mõttes nagu mängukanniks, keda küll meelituste ja ähvarduste abil püüti mitmesuguste rühmituste poolt ära kasutada. Üldse ilmnes selle tõttu nagu seisak Köleri vaadetes, kes muutus ettevaatlikumaks. Ka mängis oma rolli kahtlemata vanadus. Võib-olla oleks mingil määral Jõgever suutnud tol perioodil olla selleks informaatiks, kes aga vaadete poolest ei sobinud Köleriga. Seega vaatamata Köleri autoriteedile kodumaal tegelikult algas ta isoleerimine.

Köleri Eestiga peetava korrespondentsi, mis Kirjandusmuuseumis on säilinud, üksikasjalik arvuline ülevaade aastate ja adressaatide järgi on kergesti jälgitav tabelite 1, 2 abil. Arvuline kokkuvõte Kölerile Eestist saabunud kirjadest ning kirjasaatjatest on antud tabelis 3. Samasugust kokkuvõtet Köleri enda kirjadest pole mõtet teha nende väga puuduliku säilivuse tõttu. Näeme, et Köler sai esimesel perioodil 1863-72 kokku 93, seega keskmiselt kümme kirja aastas (kui mitte arvestada 1863-ndat aastat, mil kirjavahetus algas alles aasta lõpus). Kirjavahetuse teisel perioodil 1873-1880 on säilinud ainult 31 kirja, seega vaid ligi 4 kirja aastas, neistki pooled C. R. Jakobsonilt (15).

Kirjavahetuslike sidemete baas ahenes Köleril sellal tunduvalt. Neil aastail ei tulnud Köleril juurde ühtegi uut pidevama kirjavahetusega korrespondenti Eestis. Olu-kord muutus järsult aastal 1881-83, mil Köleri kirjavahe-tuslikud sidemed Eestiga saavutasid esimese kõrgharja, mis on võrreldav teise kõrgharjaga 1890-92 . Kuigi kahel viimasel aastakümnel Kölerile saadetud säilinud kirjade hulk aastas näitab suuri kõikumisi (eriti neil aastail kui Köler viibis välismaal, langes kirjade sagedus samale tasemele kui teisel perioodil), moodustavad aastad 1881-89 teatud terviku. Eetiga kirjavahetuse kolmanda peri-oodi aastail 1881-89 on säilinud 188 Kölerile saadetud kirja, seega keskmiselt aastas 21 kirja, aastail 1890-99 aga 182 kirja ehk keskmiselt 18 kirja aastas. Ilmselt oli Eestis selleks ajaks ka inimeste aktiivsus tõusnud.

Huvipakkuv on jälgida ka territoriaalselt, kuidas Kölerile kirjutajate võrk Eestis oli levinud. Kirjavahe-tuse esimesel perioodil tekkisid Köleril sidemed kõigi nende rahvusliku liikumise keskustega, mida H. Kruus vastava uurimuses on üksikasjalikult analüüsinud¹.

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloo, lk. 116jj.

Kirjavahetuse teisel perioodil muutus korrespondentide asukoha pilt peaaegu üksnes sedavõrd, kuidas üks või teine neist asus uude kohta elama (Jakobson). Korrespondentide võrgu järsk laienemine kirjavahetuse kolmandal perioodil tähendas uue pildi tekkimist ka territoriaalselt. Tööle lisatud kaardil märgitud korrespondentide asukohad peegeldavad olukorda põhiliselt 1880-1890-ndatel aastatel. Võrreldes varasema ajaga on juurde tulnud linnadest Narva, Rakvere, Haapsalu, Valga. Põhiline laienemine on toimunud aga maal. Kõige tihedamalt leidus Köleri korrespondente vanas rahvusliku liikumise piirkonnas - Kesk- ja Lääne-Viljandimaal ning Ida-Pärnumaal. Sellele järgnes Tartumaa ning siis Viru-, Järva- ja lõpuks Võrumaa. Seevastu Harju-, Lääne- ja Saaremaal, samuti Pärnumaa loodeosas koos Pärnu linnaga ei ole teada ühtegi korrespondenti peale Tallinna ja Haapsalu. Millega seda eripärast levikut seletada? Muidugi, kogu Loode- ja Lääne-Eesti koos saartega oli rahvusliku liikumise seisukohalt mahajäänud ja vähemaktiivne kui Lõuna-Eesti ning Järva- Virumaa. Sajandi lõpukümnendil toimus aga sealgi teatud elavnemine nagu H. Kruusi ja E. Janseniuuringused on näidanud, Miks aga Köler seal talupegade hulgas sellist populaarsust ei saavutanud, kui Lõuna- ja Ida-Eestis? Võimalik, et siin on oma osa etendanud vanad traditsioonid ja tihedam suhtlemine Peterburiga.

Kölerile kirjad.

- 1872 - Viljandi EPS
1875 - Tallinna Kaarli kiriku konvent
1876 - " "
1879 - A. Einvald, Tallinn; Tallinna Kaarli kiriku konvent
1881 - H. Ots, Narva; M. Lipp, Tartu
1882 - Mustvee alevi Eesti-vene lauluselts "Sóprus"
V. Mitt, Sangaste; M. Jakobson., Maarja-Magdaleena;
1886 K. Treibstok, Sallast; Póltsamaa EPS
1889 A. Sepp, Jakob Luht, Koeru kihelkonna Peinurme valla
talupojad; G. Stein, R. Jakobson

Dateerimata:

- Peeter Luiga
1891 - Tónis Juhkamson
G, Muller
Johan Mirka
Mart Altleis
1892 - Lydia Jannsen
1893 - Harry Jannsen
1894 - Anton Soohnike
1895 - Mihkel Sommer
Carl Romm

Kölerile kirjad

- 1883 - Eesti Laulu Selts "Ilmarine", Narva; A. Matto, Maarja-Magdaleena; J. Herms, Tallinn; "Linda", Tallinn; "Vanemuine", Tartu; Kuusik, Tartu; Lellep, Viljandi; G. Stein.
- 1884 - Juutmann, Tapa
- 1885 - J. Fridolin, Tahkuranna; Tšumakov, Tartu; J. Kunder, Rakvere; M. Reite
- 1886 - J. Kurrik
- 1889 - C. Bükoff, Tallinn; A. Järv, Tallinn
- I. Sachs, Tartu
- 1890 - A. Teslon, Tallinn; C. Reiman, J. Grünberg ja A. Nurgberg, Kukruse
- 1891 - J. Michelson, Alatskivi; Märks, Falkenberg, Ed. Kaerik, Halliste; C. Romm, Tallinn; J. Kütt, Valga; "Vanemuine", Tartu; J. Järv, L. Suburg, Rezold, Kilingi-Nõmme; J. Bock, Kõo
- 1892 - M. Ostrov, Tartu; Falkenberg
- 1893 - J. Melzow, Võru; K. Leopas, Tartu
- 1894 - O. Kallas, Narva
- 1895 - P. Heinrichson, Aidu; A. Kelberg, Narva; Arndt Buđsh, Tartu

Kõrge kirjavahetuse tabel
1863-1899
Tabel 2

- 1896 - A. Piir, Viljandi; J. Hion, Tallinn; J. Pohm, Tallinn; M. Hermann, Tartu
- 1897 - M. Murten, Jaagul; J. Mürkes, Tallinn
P. Moorats, Vastemõisa; Kalnin, Tallinn;
K. Weidenstrauch, Madise khk.
- 1898 - M. Neumann, Tartu; Einberg, Tallinn
- 1899 - J. R. Rezold, J. Pohm, Tallinn

Kirjad Kõlerilt

- 1876 - Kaarli kiriku konvent Tallinnas
- 1882 - ajalehtedele
- 1883 - M. Mitt; ajalehtedele
- 1884 - Sórd
- 1885 - Fridolin
- 1886 - Ida Thomson
- 1892 - A. Saal, ajalehtedele
- 1894 - G. Kõrtsmik

Dateerimata

- Tartu Peetri kiriku vöörmünderile
- Tartu politsemeistrile
- "Olevikule"
- "Virmalisele"

Kõleri kirjavahetus Eestiga

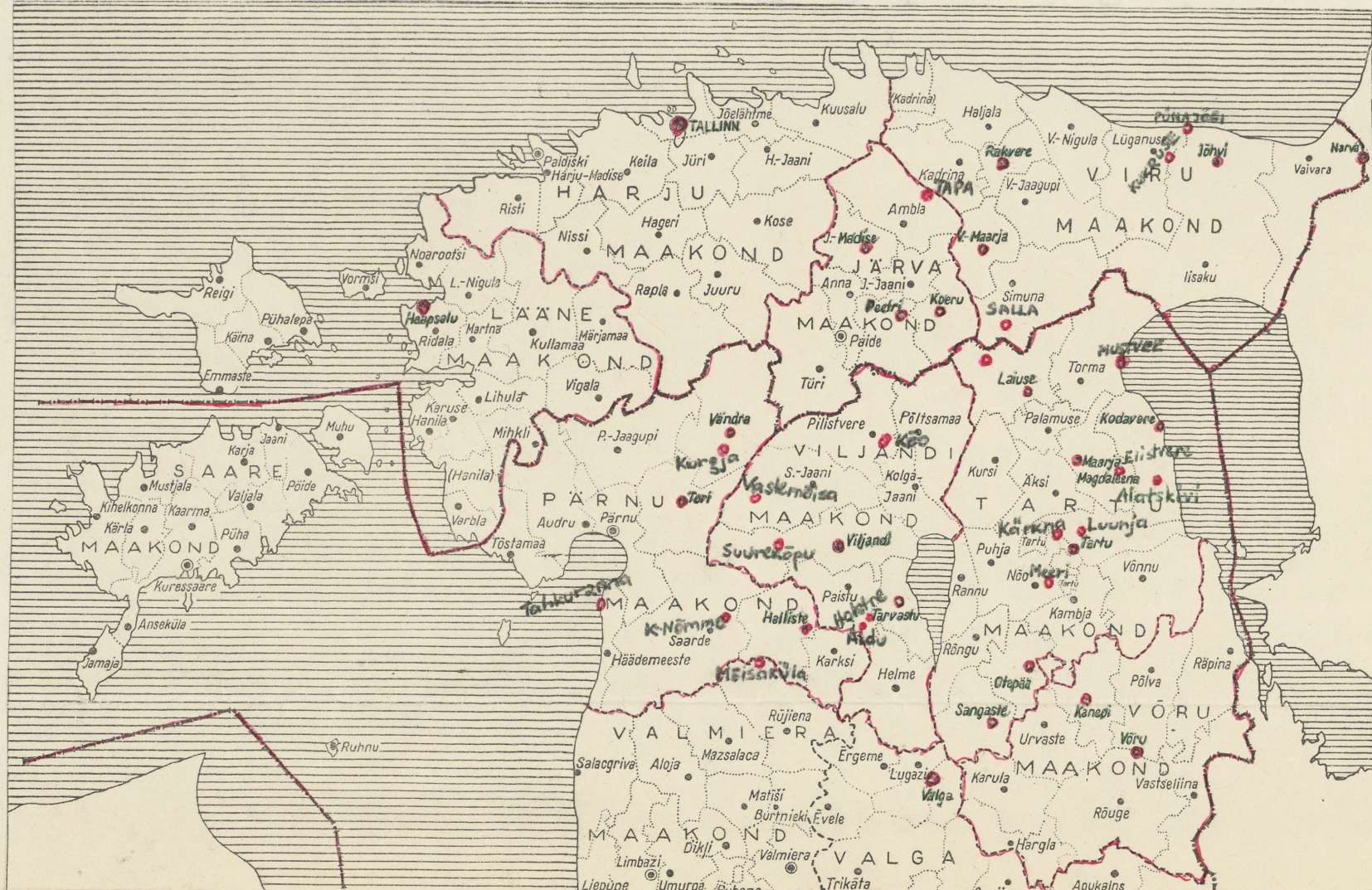
1863 - 1899

	a	b
1863	2	2
1864	11	2
1865	14	4
1866	10	4
1867	9	6
1868	10	5
1869	8	4
1870	9	4
1871	8	3
1872	12	4
1873	3	2
1874	2	1
1875	2	2
1876	5	2
1877	9	4
1878	1	1
1879	7	5
1880	2	2
1881	24	11
1882	42	19
1883	47	13
1884	19	4
1885	15	9
1886	21	5
1887	3	2
1888	4	2
1889	10	7
1890	23	11
1891	49	23
1892	35	13
1893	8	5
1894	7	6
1895	21	6
1896	12	10
1897	15	12
1898	7	7
1899	5	5

a = Kirjade hulk kõerile

b = Adressaatide hulk.

Köleri kirjasaatjate võrk Eestis.

3. Köleri vaated maaküsimuses.

Eesti rahvuslik ärkamisliikumine oli kodanlik liikumine. Selle põhilisteks kandjateks olid noore, kapitalismi edasitungi tingimustes kujuneva eesti kodanliku ühiskonna elemendid, eeskätt taluperemehed ja rahva keskel võrsunud haritlased. Oma klassiolemuselt oli see liikumine noore eesti kodanliku ühiskonna võitlus feodaalkorrast pärineva saksa mõisnikkonna vastu, kes püsis edasi valitseva klassina ja püüdis säilitada oma võimu. Selles võitluses seisis kogu eesti antifeodaalse rinde ees kolm põhilist vastuolu. Esimene neist oli maaküsimus. Teiseks probleemiks oli nn. Balti erikord. Kolmandaks probleemiks oli luteri usu kirik. Kõigi nende kolme probleemi suhtes ei jõudnud eesti kodanlik-rahvuslikus liikumises osalised kuidagi ühisele, kooskõlalisele seisukohale. Siin esines kaks põhisuunda: kodanlik-klerikaalne ja kodanlik-demokraatlik. Esimese suuna juhtideks olid Jannsen, Hurt ja teise suuna juhtideks Köler ja Jakobson.¹

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloost, Tallinn, 1957, lk. 245-247.

Kõigi nende kolme probleemiga kohtume Köleri kirjavahetuses ja käsikirjades. Võib öelda, et Köler võttis üldse aktiivselt osa rahvusliku liikumise põhiküsimuste lahendamisest. Ta oli palvekirjade, märgukirjade aktsioonides kaastegev ja osalt koguni innustaja, radikaalse ajalehe vajaduse mõtte üks algatajatest ja ka praktiline abistaja loa taotlemisel, eestikeelse kooli loomise mõtte eest võitleja jne. Köler võttis praktiliselt osa nõu ja abiga kõigis väiksemateski üritustes, mis lõppkokkuvõttes olid nende kolme põhiprobleemi lahendamise väiksemad etapid.

---

¹vt. Eesti NSV ajalugu, II kd., Peatoim. J. Saat, Tallinn, 1963, lk. 60-61.

J. Kank, A. Vasaar, Lenini õpetus kapitalismi arendamise kahest teest põlisajanduses ja mõningaid Eesti agrarajaloo probleeme, vt TOLN. U.S., 1970, nr. 2, lk. 130-31.

Vastavalt eesti ja läti talupoegade pärisorjusest vabastamise seadusele kuulus kogu maa mõisnikele. Kuigi talupoegadel oli seaduslikult lubatud talusid osta, kuju- nesid selleks vajalikud tingimused alles sajandi kolmandal veerandil. 1860. aastal oli talupoegade poolt ostetud ainult mõnisada talu, järelkult oli balti saksa mõisnike käes tege- likult täielik maamonopol. 1866- 1869. a. said siin ka teistest seisusest inimesed õiguse osta mõisaid. Mõisniku maaomandist oli 1849 -1856. a. talurahvaseadustega loetud nn. talumaks üksnes kaks viiendikku, s.t. selleks maaks, mida mõisnik ei võinud seaduse tähe järgi mõisastada, vaid ainult talupoegadele rentida või müüa. Kolm viiendikku maast moodustas nn. mõisamaa; valdavas ulatuses oli see maksuvaba ja vahetult mõisa majandamisel, väiksem osa aga nn. kvoodimaa (maksukohustuslik mõisamaa) Liivimaa kuber- manguks ja kuuendikumaa Eestimaa kubermangus. Kvoodi- ja kuuendikumaaad võis mõisnik oma äranägemise järgi kasutada kas vahetult mõisamajandi osana või anda sulastele, moo- nakatele või renditalupoegadele (või ka müüa). Seetõttu

---

¹vt. Eesti NSV ajalugu, II kd., Peatoim. J. Saat, Tallinn, 1963, lk. 60 jj.

oli 1880. aastate algul Eesti mandril umbes 900 eramõisa vahetul majandamisel 1557 tuhat tiinu, umbes 50 tuhande talu kasutada aga 1557 tiinu. Taludestki oli sellal valdav osa veel mõisamajanduse täienduseks, kust saadi tööjõudu ja raharenti. Paljudele talupoegadele, eriti suurtest teedest ja linnadest kaugel asuvates piirkondades, polnud kerge üle minna raharendile, kuna sidemed turuga olid veel nõrgad. Tihtipeale tuli isegi keskmikul veel 70-80-ndail aastail otsida rahalist teenistust kõrvalt (näit. metsa või kivideveoga vms.), et rendiraha kuidagi kokku saada. Kõige selle tõttu oli raharent algul - ja väiksemate renditalude osas veel pikemat aega - tegelikult üksnes feodaalse rendi ümberkujundus, muutudes alles pikkamööda kapitalistlikuks raharendiks. Mida väiksem oli rendikoht, seda kõrgem ja rõhuvam oli rendimaks. Raharendi hinnad tõusid 60-ndaist aastaist alates tunduvalt: 1883. aastaks ligi kahekordseks, osalt aga rohkemgi.

Oluliseks uueks nähtuseks kujunes talude ost-müük, mis viis talupoegliku väikemaaomandi tekkimisele. 1863. aastal oli talumaast müüdud Liivimaal 2,4% ja Eestimaal 0,18%. Alles seejärel hakkasid mõisnikud hulgalisemalt talumaid müügile laskma, et kiiremini kui raharendiga

saada vajalikku kapitali mõisate üleviimiseks kapitalistlikule majandamisele. Taludeost arenes Lõuna-Eestis hoogsalt 1864. aastast alates. 1881. aastaks oli siin taluvaldus kujunenud järgmiselt:

	arv	%%	tiinudes	%%
Renditalud	9359	53,0	325484	45,5
Ostutalud	8305	47,0	389050	54,5

Seega oli Lõuna-Eesti neljas mandri-maakonnas paarikümne aastaga müüdnud üle poole talupoegade kasutuses olevast maast. On seaduspärane, et müüd^{ud} olid keskmiselt suuremad talud (ostutalu keskmine suurus oli 46,8, renditalul 34,8 tiinu). Seeaegsete ostutalude juures tuleb arvestada, et neist kuni 93% olid veel koormatud ostuvõlgadega. Järelikult polnud selleks ajaks veel valdav enamik ostutaludestki täielikult vabanenud mõisniku sõltuvusest, rääkimata renditaludest. Põhja-Eestis arenes taludeostmine samal ajal aeglasemalt. 1881. aasta lõpuks oli siin ostetud ainult 11,6% talumaast. Kõige vähem oli ostutaludsiid Eesti saartel. Talude ostmine näitab teatud määral kaubalise talumajanduse arenemise ja maakodanluse kujunemise ja tugevnemise astet.

¹ H. Kruus, Eesti ajalooast, lk. 15 j.j.

Talude ostuhinnad tõusid sama paarikümne aasta jooksul tunduvalt nagu rendihinnadki.

Ühe tiinu talumaa keskmine hind 1881-1883. a. oli Līvīmaa kubermangus 83 rubla, Eestimaal 50 rubla, samal ajal kui see Peterburi kubermangus oli 27 rubla, Pihkva kubermangus, mis oli kuulus linatootmise poolest, 22 rubla. See näitab kui võrd kõrgele olid maahinnad kruvitud Eestis.

Teoorjusliku mõisamajanduse suure ulatuse ja talumaade massilise mõisastamise tulemusena oli Eestis maatalurahva protsent kõrge, ulatudes 1860. a. paiku umbes 60%. Lõuna-Eesti mandri-maakondades oli ligi 80% talurahvast maata.

Kõige selle tõttu oli sajandi teisel poolel maaküsimus probleemiks number üks.

Köler veendus 60. a. kodumaa olusid vaadeldes, et talurahva hädade peapõhjuseks oli maapuudus, ja maanõudmine oli muutunud talurahva peamiseks nõudmiseks. Sel alusel puhkes ulatuslik nn. palvekirjade liikumine. H. Kruus oma uurimuses "Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail"¹ näitab, et pöördumine palve-

---

¹ H. Kruus, Eesti ajaloost, lk. 15 jj.

kirjadega keisri ja teiste riigivõimu kõrgemate esindajate poole oli eesti talupoegade tavaliseks eneseavalduse teeks ja võitlusvahendiks. Uue mõtestuse tõid liikumisse haritlased. Esikohal ja ühena juhtijatest seisab Johann Köler. Ta on kogu liikumise autoriteetsemaid algatajaid, kes juba varakult pidas palvekirjade-aktsioone tähtsaks taktikaliseks võtteks, mille kaudu lootis juhtida vene seltskonna ja poliitiliste ringkondade tähelepanu eesti rahva eluhädadele. Ja selles veendumuses püüdis ta neid aktsioone õhutada, aitas neid organiseerida, võttis osa nende redigeerimisest. O. Sepre oma uurimuses Kölerist kirjutab seoses 1864. a. palvekirjade-aktsiooniga, et " Köler ei uskunud juba siis kuigi tõsiselt tsaari armulikkusesse.¹ Sellega ei tahaks hästi nõustuda".

Köler oli ka 1881. a. keiser Aleksander III-le esitatud eesti saadikute märgukirja üheks initsiaatoriks. Seega ligi 20 aastat hiljem ikka lootus tsaarivalitsuse poolt teostatavasse reformisse.

1882. a. Manasseini revisjonile asetasköler suuri lootusi arvates, et sellele järgnevad olulised ühiskondlik-

---

¹ O. Sepre, Johann Köler, lk. 106.

poliitilised reformid. Ka 1893. a. pöördus Köler Manasseini ja siseminister Pleve poole ulatusliku tööga "О необходимости выкупа крестьянских земель в Прибалтийском крае по правительственной оценке"¹ kus talurahva olukorra kergendamist lootis valitsuse reformide kaudu.

Waldemäri kirjast Kölerile 1882. aastal võimeelugeda: "Teie teate, et mina umbes 1860-65 aasta paiku kuulusin nende radikaalide hulka, nii nagu Teie kuulute nende hulka tänapäev - see tähendab, Teie peate tänapäeva Venemaad võimeliseks meie Balti provintssides teostama reforme mida üldriigi huvi nõuab"². "Möödukat" all mõistis Waldemär inimesi, kes on reformide poolt saksa mõttes kas teadlikult või ebateadlikult. "Radikaalid" pooldasid Balti provintsside tihedamat sidumist Venemaaga ja pidasid seda esmajärguliseks poliitiliseks ülesandeks.

1891. aasta konspektis kirjutas Köler: "loodame, et Aleksander III Aleksander I soovi tööks teeb ja talumaad ka sakste käest vabastab ..."³

---

¹ КМКО, F69, M 13:7

² Waldemar Kölerile 31. III 1882.

³ КМКО, F69, M 14:4, lk.8.

Köleri käsikirjalist pärandit uurides näeme, et Köler aetas suuri lootusi tsaarivalitsuse poolt teostavatele reformidele ja kuni elu lõpuni jäi ustavaks palvekirjade esitamise taktikale. Põllumajandusega praktiliselt tegelemise püüdeks võiks Köleril lugeda Kuntagani mõisa ostu Krimmis 1882. a., mida on H. Kruus oma uurimuses lähemalt kirjeldanud¹. Seoses Kuntagani looga võime häha, et Köler maapuuduse leevendamise ühe võimalusena propageeris väljarändamist Venemaale - konkreetselt Krimmi. Nimelt ilmus 1885. aastal "Meelejahutajas" Köleri kirjutis "Põlluharimine ja viinapuu kasvatamine Lõuna-Venemaal", mis oli tõlge 1884. aastal Kroonumaade Ministeeriumi poolt ilmunud raamatust "Разведение виноградной лозы в растилку". Kirjutises räägitakse uuest viinapuu harimise viisist, võimalusest rikastuda Krimmi veiniga (annab arvudes aastast aastasse suureneva saagikuse ja sellest saadavate kasude ülevaate). Soovitab Eesti põllumeestel viinapuukasvatajateks hakata ja pakub Kuntagani maid müüa. Kuna maatükk liiga suur, siis soovitab mitmel mehel osta. Kirjutis lõpeb "kes sellest osa võtta tahab, mill mõedul ja mill ajal, see andku mulle seda varsti teada"².

---

¹H. Kruus, Eesti Aleksandrikool, lk. 143 jj.

² "Meelejahutaja" 1885., lk. 186-188, 195-196.

Seoses väljarändamisprobleemiga on Kirjandusmuuseumis arvukalt kirju Kölerile, kus tahetakse saada informatsiooni Krimmi olude ja võimaluste kohta¹.

Talurahva olukorda ja eelkõige maaküsimust on Köler käsitlenud oma arvukates käsikirjades ja ka erakirjavahe- tuses. Tegeledes selle probleemiga tekib kohe mõte, kust ammutas Köler (elukutselt kunstnik ja praktiliselt põllu- majandusega mittetegelev isik) oma teoreetilisi teadmisi, kes oli tal eeskujudeks. Ühes oma käsikirjas lausus Köler, et Venelastest peab ta suurteks T. Blagoveštšenskit, ("Eestlane ja tema isand", 1861), J.F. Samarinit ("Vene riigi ääremaad" 1868), J. S. Aksakovit (slavofiilide häälekandjad "День" ja "Москва" toimetaja), M.N. Katkovi ("Московские ведомости"), Ivanovit. Sakslastest hindab G. Merkelit, J. Ch. Petrit, O. Rutenbergi, P. Schultzi².

Tõepoolest, käsikirju lugedes kohtame hulgaliselt tsiteeringuid Merkelilt, Petrilt, Rutenbergilt.

---

¹ КМКО, F69, M 7:2, M7:3; M7:8; M7:9; M4:12; M9:21; M1:39.

² КМКО, F69, M 25:1.

Merkel rääkis mõisnike võimu kuritarvitamisest talupoja isiku vastu, andis õudseid piinamis- ja peksustseenide kirjeldusi. Analüüsides feodaalset majapidamisüsteemi konstateeris ta, et põllumajandus on viletsas seisundis, agrotehnika primitiivne ja tööviljakus madal. Merkel tegi järelduse, et pärisorjuse püsides ei ole võimalik parandada põllumajanduse seisundit ei mõisates ega taludes. Siira kaastundega kirjutas Merkel, et eksploateerimise tulemuseks on talupojad langenud äärmisse viletsusse. Seisuslikul ebavõrdsusel põhinev feodaalkord tuleb kaotada ja talupoeg peab saama täielikud kodanikuõigused. Feodaalkord võib hävineda kahel teel: valitsus võis teostada reformi või meeleheitelisele aetud talupojad tõusevad üles. Merkeli arvates tsaar võib talupojad vabastada.¹

Petri nõudis samuti feodaalkorra täielikku hävitamist koos aadlivõimu- ja privileegidega. Petri asetaski teatavad lootused valgustatud ainuvalitsejale. Nagu paljud valgustajad, nii ka Petri uskus mõnevõrra mõistuslike argumentide jõusse ja arvas, et riigivalitsust ja kõrgemaid

---

¹Põhijooni majandusliku, lk. 36-39.

võimukandjaid on võimalik veenda pärisorjuse ja aadlivõimu kaotamise vajaduses. Petri esitas mõningad võimalused, millised vabaduse saavutamiseks võiksid asendada revolutsiooni teed, märkis, et üldine valgustus, hariduse levik teiste maade eeskujul võiksid mõjutada aadlit reformidega soostuma¹.

Kindlasti tuleb ka J. Johnson-Hantwigi mõju hinnata Köleri huvi tekkimisel ja tegelemisel talurahvaprobeemidega. Oli ju J. Johnson tollal kuni oma surmani (1865) Venemaa üks tuntumaid põllumajandusspetsialiste. Eestlasena võttis ta osa Peterburi patriootide ringist, tundis hästi Kölerit, Jakobsoni jt. patrioote. Oma kirjas Hurdale mainis Köler: "Nüüd hiljuti oleme ühe auväärilise liikme juure saanud, vana doktor Johnsoni, Peterburi Ökonomia-Zeitungi toimetaja, kes ennast jälle eesti keele sisse tagasi töötada tahab, et meile kasulik olla"². Köler oli kindlasti tuttav Johnsoni poolt väljaantava saksakeelse ajakirja "Mittheilungen der Kaiserlichen^sfreien Ökonomischen

---

¹Põhijooni majandusliku, lk. 36-39.

² Köler- Hurdale, 17. III 1864, "Eesti kirjandus", 1911,

Gesellschaft zu St. Peter⁵burg" ja tema poolt kirjutatud brošüüridega. Pole teada, et Köler oleks avaldanud mõne artikli ajakirjas, kuid Köleri trükivalgust näinud artikleid või sõnavõtte on üldse äärmiselt napilt. Köleri töödes leiame lähedasi seisukohti Johnson-Hantwigi omadega. Nad mõlemad on põllumajanduse kapitalistliku, farmerliku arengu pooldajad.

Käsikirjas "Община и подворное хозяйство"¹ arutles Köler sarnaselt Petriale, Merkelile (kõiki võime lugeda me valgustajateks), et talurahvas on peamine riigi toitja. Kui põllumajanduslikus riigis on talurahvas viletusis siis satub viletsusse kogu ühiskond, jääb kängu kultuuriline areng ning riik langeb varem või hiljem sõltuvusse teistest. Ei tohi lubada, et talurahvas, kes toidab kogu ühiskonda, ise nälgiks. Asudes välja selgitama parimat maa-
valduse vormi, jõudis Köler järeldusele, et põllumajanduse edukat arengut tagab kõige paremini talupoja maaomand. Arutluses maavalduse üle toetus Köler prantsuse talurahva olukorda käsitlevale liberaal-kodanlikule autorile

---

¹KMKO, F69, M 15:1.

S. Suggenheimile. Samu vaateid maaomandi üle leiame ka J. Johnson-Hantwigi artiklist "Etwas über die Zweckmässigste Grösse landwirthschaftlicher Grundstücke" 1862.¹ Köler leidis, et ei suur ega väike maavalodus ei ole soodne põllumajanduse arengule. Ainult seal, kus eksisteerib keskmine maavalodus, nagu Prantsusmaal (umbes 35 ha suurused majandid), kujuneb kindel alus üldisele heaolule. Vene talurahva kogukonda suhtus Köler eitavalt. Ta ütles küll, et kogukonda ei tarvitse kaotada kui liikmed soovivad säilitada seda. Harilikult aga ei nälgid need, kellel õnnestub tööd leida väljaspool kogukonda.

Eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna teise juhi C. R. Jakobsoni vaated maaküsimuses sarnanevad Köleri omadele. Oma ulatuslikus uurimuses "C. R. Jakobsoni "Sakala"" näitab E. Jansen, et Jakobson nagu Kölergi on veendunud eesti talurahva õiguses maale. Maaküsimuses nõudis Jakobson talude päriksostu soodustamist sundusliku

---

¹ J. Johnson, Etwas über die zweckmässigste Grösse landwirthschaftlicher Grundstücke. "Mittheilungen der Kaiserlichen freien Ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersburg", Jg. 1862, lk. 321-337.

² H. Krusa, Eesti ajaloo, lk. 273.

Ka Jakobson on vaba Eesti Riigi arengu pooldaja.

maa müügi ja paraja maahinna riikliku kindlaks määramise teel. Nõudis seniste rendi- ja ostulepingute läbivaatamist ning rendihindade kindlaksmääramist ning samuti kirikumaaisate maa päriseksmüümist, millega saaks talurahva maa- valdust laiendada. Nagu Kõlbergi oli Jakobson väljarändamisliikumise propageerija, mis leevendaks talurahva maapuudust¹. Maapuuduse leevendust vähendaks ka kroonu talumaade müümine. Oma kirjas Adamsonile teatab Jakobson sellest "róõmusónumist", "kóik kroonu talumaad müüakse ära ja selle summa eest, mis praeguse rendi kappital välja teeb..." Mõisa maad (see on kroonu mõisa maad) peavad ka sulaste ehk muu tahtja inimeste kätte ära saama jagatud..."²

Sisuliselt peitus Jakobsoni nõudmistes võitlus mõisnike maamonopoli vastu, võitlus taludemüügi mõisnikepoolsete tingimuste vastu. Taludeostus nägi Jakobson "óieti ka ainsat reaalselt teed, mille kaudu talumaa mõisnike feodaal-
E. Jansen, C.R. Jakobson, lk. 195.

sest omandusest pidi siirduma talurahva kätte"³.

¹E. Jansen, C.R. Jakobsoni "Sakala", Tallinn, 1971., lk. 192jj.

² C.R. Jakobson - J. Adamsonile, 12.II 1868, "Eesti Kirjandus", 1913., lk. 126-127.

³H. Kruus, Eesti ajaloost, lk. 273.

Ka Jakobson on vaba formeerliku arengu pooldaja.

Köleri seisukohtadele maaküsimuses seisis lähedal "Valguse" toimetaja M. Lindenberg, kes avaldas mõtte, et riigivalitsus peaks välja ostma mõisatelt talumaa ja müüma paraja hinna eest talurahvale. Kroonumaade jaotamine leevendaks samuti kitsikust¹. Köleri vaateid maaküsimuses jälgides näeme, et Köler mõistis teravalt hukka talurahva maata vabastamise, sest "rahvast ilma maata ei saa kunagi vabaks pidada"², ja "maata aadlik on ikka aadlik, kuid maata talupoeg ei ole talupoeg"³. Köler näitas, et talurahva maata vabastamine on toonud talurahvale vaid kannatusi: "talumaade ärariisumine mõisade külge ja suur hulk isaisade elukohtadest äraaetud ja väljatõistetud, nälja ja viletsuse sisse langenud, perekonnad on selle vabastamise vili"⁴.

---

¹ E. Jansen, C.R. Jakobson, lk. 195.

² KMKO, F69, M 24:17, lk.25.

³ KMKO, F69, M15:2, lk.54.

⁴ KMKO, F69, M 14:4, lk. 10.

Mitmes kohas rõhutas Köler, et talurahva maata vabastamise tulemusena on saksad alles nüüd täielikult Eestimaa äravõitnud: " Talurahva vabastamist nad tallitasivad sel viisil et nad hõikada võiksid : " Alles nüüd oleme eestimaad täieste äravõitnud. Se tähendab mis nad ei ole tohtinud 600 aasta jooksul vägivaldselt enesele võtta seda said vabastamise nime all"¹. Köler reas kirjutistes maa küsimuse üle rõhutas , et olgugi viimane osa eestlaste maast, talumaa, läks mõisnike valdusesse siis samal ajal oli määratud vahe talu - ja mõisamaa vahel, kuid kahjuks oli mõisnikele jäetud õigus määrata renti oma äranägemise järgi². Köler näitas, et "Sellepärast mõisnik võis tõsta takistuseta renti sellises ulatuses, et maa alati võis jääda talle. Sama juhtub talude müügiga. Olgugi et seaduse järele talupoeg omab õiguse osta tema poolt hõivatud talu, kuid mõisnik ei ole kohustatud müüma talle sellist ja võib nõuda hinda millist tahab³. Ja kuna mõisnikele jäeti vabad käed, siis on nad talumaa väljaostu hinna nii kõrgele kruvinud, et see on 30% kallim kui maa turu hind⁴.

---

¹ KMKO ,F69, M14:6, lk.4, M13:6, lk.92.

² KMKO ,F69, M15:2, lk.32-34; M13:6, lk.39; M14:4¹, lk.9.

³ KMKO , F69, M13:6, lk.39-40.

⁴ KMKO, F69, M15:1, lk.6.

Maad ostes on talupojad sunnitud eneste peale võtma laostava võlakoorma, sest et "muidu omast maast ja majast välja aetakse"¹. Köleri käsikirjade kogus leidub arvukalt ärakirju, mis talle on saadetud talupoegade tülidest mõisnikega taludest väljatõstmise, maade maksu tõstmise, talumaade müügi kohta². Kindlasti olid ka need üheks allikaks Kölerile oma vaadete põhjendamisel.

---

¹KMKO, F69, M14:6, lk.3.

- ²KMKO, F69, M20:6, Jõhvi khk. Kukruse valla talupoegade tüli mõisnikuga kuuendikumaa pärast 1881.
KMKO, F69, M20:9, Simuna khk. Avanduse valla talupoja H. Viirmani talust väljatõstmise asjus saatnud M. Veske 1882.
KMKO, F69, M20:13, Vaivara khk. Laagna valla talupoegade tüli mõisnikuga suvimajade ja maade maksu tõstmise pärast 1889.
KMKO, F69, M20:15, Viljandi linna Viiratsi mõisa talupoegade volinik Peeter Valdi seletus ja Köleri andmed talupoegade protestist Viiratsi mõisa talumaade müügi vastu.
KMKO, F69, M20:17, Aruanne Haljala khk. Vihula valla talude hävitamisest ja talumaa mõisastamisest 1892.
KMKO, F69, M20:19, Kodavere khk. Halliku mõisa talupoja Vidrik Rätsepa talust väljaajamise asi.
KMKO, F69, M21:6, V. Klaasi kirjutis "Valguses" kasutamiseks Haljala khk. Aaspere valla popsi-kohtedest.
KMKO, F69, M21:8, Keina talupoeg Toomas Kuusik talumaa mõisastamisest.

Tutvudes Köleri käsikirjalise pärandiga, näeme, et Köler nõudis täielikku talumaade vabastamist, sest riiklikud huvid ja õiglus nõuavad seda. Niikaua kui pole talumaid vabastatud mõisnike omavoli alt ei saa katkestada proletariaadi arvu suurenemist. Köleri arvates tuli ka viletsuses olevat linna proletariaati varustada maaga ja ta külla tagasi juhtida¹. Huvitav on, et Köler ei mõistnud ajaloolist olukorda 19. sajandi lõpul, ei mõistnud kapitalismi arenemist. Köleri seisukoht oli kitsam sajandi alguses elanud O.W. Masingu omast, kes oma "Marahwa Näddala-Lehes" õhutas talurahvast minema just vabrikuisse teenistust otsima². Konkreetselt popsidest on juttu käsikirjas "Talumaade hädavajalikust kohustuslikust väljaostust:" Talupoeg, ostes talu, makstes rohkem talu tõelisest väärtusest, sattudes võlgadesse, ei ole võimeline palkama töölisi ja selle tõttu annab osa oma maast popsile, aga nii nagu viimased omakorda ei ole võimelised toitma oma peret sellel maatil, selletõttu popside seas järjest ja rohkem kasvab vargus³.

---

¹ KMKO, F69, M13:4, lk.6-7.

² "Marahwa Näddala-Leht" 1825, lk. 252.

³ KMKO, F69, M13:6, lk. 85.

Juttu vabadikest on Kölerile saadetud märkmikus "Vastused datud Köleri kolleegidele aasta huvi" kahele ja maakodan- küsimuslehele talumaade jm. kohta"¹. Köleri käsikirjades esinevad vihjed talurahva proletariseerumisele ja maata talupoegadele näitab, et ta mõtles maata inimeste kasvule ja soovis varustada neid maaga. Maapuuduse leevendamiseks soovitas Köler kirikumõisate maade hädavajaliku väljaostu kohalike talupoegade kasuks². Samuti nõudis Köler krooni- maade tagastamist seaduse järgi kroonile - asetada neile maata talupoegi, et suurendada riigi sissetulekut ja teha talupojad maksujõulisteks³. Rääkides külas toimuvast diferentsserumisprotsessist ning talumaade tagasiandmise nõudmisest, väidab O. Sepre, et " Köler astub avalikult ja otseselt välja maakehvistu, maatameeste huvides ja nõuab et maa, mis mõisatelt tagasi saadakse, tuleb esijärjekorras anda maatameestele"⁴. Analüüsides 1881. a. märgukirja ja Köleri ettepanekuid, väidab Sepre, et Köleri "radikaalsed nõudmised ei leidnud palvekirjas väljendust, sest terviku- na kaitses see peremeeste, maakodanluse huvisid. Köleril

¹KMKO, F69, M20:2.

²KMKO, F69, M15:2, lk.53.

³KMKO, F69, M13:4, lk.6, M15:2, lk.52.

⁴O. Sepre, Johann Köler, lk. 109.

olid aga südamele töötava talurahva huvid¹. Pole põhjendatud Köleri kui maatameeste huvide kaitsja ja maakodanluse vaadete vastandamine. Oli ju Köler 1881. aasta palvekirja üks initsiaatoreid ja saadikuid keisri juures. Kölerit tuleb lugeda siiski kogu talurahva ideoloogiks ja antagonistlike vastuolude kujunemist külas eneses Köler ei mõistnud. Köler on teadlik talurahva kihistumisest selles mõttes, et esineb taluperemehi ja maatuid, kuid Köleri jaoks moodustavad nad talurahva tervikuna: "Talupojad mis ju üleüldse eesti rahvast teeb"². Minu arvates tsitaadis, mille Sepre toob Köleri sümpaatia väljendamise näitena maatameeste suhtes "õiget talupoja priust ootame ja õiget jubeli pidu hakkame sakstega ühes pidama kunas kõik talumaa mis sääduse vastalisesl viisil mõisate külge äravõetud, m a a t a p ó l l u h a r i j a t e l sakste poolt tagasi antud ja sakstest ära ävitatud külade asemel uued külad üles ehitatud on ja kunas talupoegadel ses asjas enam baltlastel võlgu ei ole"³, on "maata põlluharija" all mõeldud eesti rahvast = talupoegi tervikuna, kes ju vabastamisel jäeti ilma maata.

---

¹O. Sepre, Johann Köler, lk. 110.

²KMKO, F69, M14:4, lk.8.

³O. Sepre, Johann Köler, lk. 109.

Kõnetekstis "Liivimaa talurahva vabastamise 75. a. juubeli puhul" analüüsid maata vabastamist ütles Köler, et "Baltimaa taluperemeestel oli istorialik õigus sakste oma voli alt vabaks saada oma täieliku maadega ka maksuta"¹. Samas kõnetekstis kordas Köler veelkord, et "maarahvast kõige oma maaga sakstest vabastada ka ilma lunastamiseta"². Köleri veende järgi tuleks talumaa talurahvale tagasi anda, on ju neil sellele juba esiisade ajast, kes seda maad harinud, õigus. Saksa mõisnike kohta, keda laulupeol kiideti kui eesti rahva isasid ütles Köler kibestunult: "Oleks balti saksad sihukesed eesti rahva isad kuidas neid kir. õpetaja Eisenschmid laulupidul malinud, siis oleks nad talumaad, mis viimased eestimaatükid pidid rahvale jääma ilma maksuta rahvale kätte annud."³ Mis sõbrad need on kes ka raha eest ei anna eesti maad pärijatel tagasi? Ka mitte seda talumaad, mis nad varastanud või röövunud⁴.

---

¹KMKO, F69, M14:6, lk.8.

²KMKO, F69, M14:6, lk.9.

³KMKO, F69, M14:4ⁿ, lk.28.

⁴KMKO, F69, M14:4ⁿ, lk.21.

Köleri arvates niisiis oli talupojal õigus saada talu-
maa peremeheks ka ilma väljaostuta. L. Loone oma arhiiv-
materjalil põhinevas uurimuses Kölerist kirjutab "See
väide esines Köleril pidevalt kõnedes, kirjades ja
rohketes valitsusele esitatud märgukirjades. See oli
sügav ja kirglikult kaitstud veene, mille juures Köler
püsis oma elu lõpuni"¹.

Tõepoolest, 60-ndatel aastatel, kui talumaa müümine
algas talurahvale väga raskeis tingimustes, Köler lootis,
et talurahva varustamine maaga toimuks valitsuse poolt
Poola eeskujul läbiviidava maareformi näol. Kirjast Hur-
dale loeme: "Meie Postimees on eestlastele keiserlikust
käsust (Edict) Poola talunikkudele nende maa pärisomandu-
seks andmise üle ainult sissejuhatuse toonud... Ma olen
juba sulemeestele ette heitnud, et , kui Peterburi leht
käimas oleks, meie siis eestlastele keiserliku käsu rõõ-
musõnumi tuua oleksime võinud ja see oleks ruhvale julgust
annud oodata, et korraga tema peale mõeldakse, ja raha-
mehed nende keskel ei lepiks mitte maamüüjate meeletute
maandmistega ühti, nad ei laseks ennast ka mitte oma
isadelt päritud kohtade pealt välja tõugata"².

---

¹ Põhijooni, lk. 180.

² Köler- Hurdale 17. märtsil 1864, "Eesti Kirjandus", 1911,
lk. 28.

Aastate möödudes Köleri naiivne usk ja lootus aga tuhmus. 1893. aastast pärinevas kirjutises "Ноябрская записка" loeme: " Eestlased ei unista täelikust õiglusest, vaid ainult võimalusest elada nagu elavad need vähesed talupojad kelledele rohkem tänulikud baltlased loovutasid oma pretensioonid talumaadele mitte kalli hinna eest. Eestlased on rõõmsad oma maade väljaostmisega mõisnike protektsiooni alt kuid ainult minimaalse hinna eest aga mitte laostava hinna eest nagu varem (edaspidise valitsuse vahelesegamise hirmu tõttu mõisnikud ruttavad talupoegade taludest väljaajamisega igasuguste mahhinatsioonide ja ähvarduste abil"¹. Ja käsikirjas "Öiendusteks "St. Pb. Zeitungis" ilmunud kirjeldustele Baltimaa oludest" loeme: " Kui jutt on talumaade sundmüügist, siis see tähendab, et valitsus peaks määrama teatud väljaostu summa, mis ei laostaks talupoega... mis puutub rahvasse, siis ta alati uskus oma õigusesse ja lootis maad saada ilma välja ostuta, ainult intelligentsemad eestlased leiavad need lootused olevat täitumatud"².

---

¹ KMKO, F69, M14:10, lk.12.

² KMKO, F69, M13:8, lk $\frac{1}{16}$.

Jälgides 80-90-ndatel aastatel kirjutatud märgukirju, näeme, et Köleril oli säilinud küll lootus tsaarivalitsuse poolt tehtavatesse reformidesse, kuid nõudmist tasuta maad talurahvale anda neis me ei leia.

1881. a. eesti saadikute märgukirjas keiser Aleksander III-le soovitakse talukohtade päriksostmist seaduse sundmusel kroonu ja maa maksude ning tegude ühteviisi jaotamist niihästi mõisa kui talumaa peale, talukohtade kaubakontraktide uuesti läbivaatamist. 1882. a. Viljandi- ja Tartumaa eesti seltside ja mõnede valdade kollektiivses märgukirjas Manasseinile nõutakse, et mõisnikud rendi ning müümise hinda kõrgemaks ei tohiks tõsta, kroonumõisate maad ning samuti kirikumõisate maad ilma maata inimestele müüdüd saaksid¹. Samu nõudeid kohtame ka Köleri käsikirjades. Maapuuduse leevendamiseks soovitas Köler kirkumõisate maade hädavajalikku väljaostu kohalike talupoegade kasuks². Nõudis krooni maade tagastamist seaduse järgi kroonile ja siis "asetada neile maata talupoegi"³.

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, Tartu, 1929, lk.280jj.

²KMKO, F69, M15:2, lk.53.

³KMKO, F69, M13:4, lk.6, M15:2, lk52.

Köler soovitas oma käsikirjades, et "móisnikele kästakse teha kohustuseks müüa talumaad talupoegade omandiks valitsuse hinnaga. Vastasel juhul ei saa kunagi loota, et vastavalt valitsuse tahtele talumaa täielikult jääks talupoegade käsutusse ja et eestlased nii palju kui võimalik tänapäeval tehtaks maavaldajateks sarnaselt vene talupoegadele, saanud maa koos vabastamise endaga"¹.

Nagu on näidatud, oli 19. sajandi teisel poolel hingemaa nõudmine muutunud üksnes maatameestel omaseks eri nõudmiseks.² Sellega näeme, et Köler suhtus hingemaa andmise lootusesse positiivselt, erinevalt C.R. Jakobsonist³, kes ei toetanud seda nõudmist. See nõudmine oli muidugi naiivne ja näitab, et Köler idealiseeris mingil määral 1861.a. talurahvareformi. Üldse näeme Köleri käsikirjades vene talurahvaolukorra võrdlemisi halba tundmist või teadlikku idealiseerimist, et näidata Balti olukorra halvemust. Köleril on vastandina balti móisnikule, kes on orjade härra, vene móisnik lihtsalt patriarh⁴ ja Venemaal

---

¹KMKO, F69, M13:6, lk.39-40.

²A. Vassar, Maajagamise nõudest 1860-ndate aastate palvekirjade-aktsioonides, TA Toim., Ü.S., VII kd., 1958, nr.2, lk.131.

³E. Jansen, C.R. Jakobsoni, lk. 196-198.

⁴KMKO, F69, M14:4^m, lk.9.

"mõisnikud ja talupojad kui vanemad ja nooremad vennad ühte viisi püüdlevad ühise eesmärgi, Venemaa suuruse ja võimsuse poole"¹.

Köler nõudis, "tingimata on hädavajalik siamaani veel mitte müüdud talumaade kohustuslik väljaost valitsuse hinnaga. Tingimata on hädavajalik võtta riigihinda maadest, samuti riiklikku rendimaksu, aga sellest normist suuremat keelduda kohtulikus korras maksta"². Käsikirjas kohtame ikka ja jälle nõuet kohustuslikust talumaade väljaostust minimaalse hinna eest, mis ei laostaks talupoegi.³ Ei saa nõustuda Loone väitega, et Köler nõudis märgukirjades eesti talupoegadele ka mõisamaad. Köleril esines käsikirjades vaid talurahva isiklikul vabastamisel mõisatatud talumaa nõudmine, ka kirikumõisate maade ostmise nõue. Köleri vaateid maaküsimusi jälgides võime öelda, et Köler mõistis hukka talurahva maata vabastamise, oli veendunud talupoegade ajaloolises õiguses maale ning selletõttu ka nende õiguses tasuta maa tagasisaamisele, nõudis rendi ja maahindade riiklikku kindlaks määramist,

---

¹KMKO, F69, M13:7, lk.16-17.

²KMKO, F69, M13:6, lk.86.

³KMKO, F69, M13:6; M15:3; M13:7.

talumaade hädavajalikku kohustuslikku väljaostu valitsuse poolt, sunduslikku maamüüki móóduka hinnaga, kirikumóisate maade väljaostu. Nóudmised lähtusid talurahva huvidest ja eesmärgiks oli feodaalsóltuvusest vaba talupoegliku maa- valduse väljakujundamine. Köleri vaated kujunesid pöhili- selt 60-ndatel aastatel. Vóitlustaktika oli piiratud, reformistlik. Lootuse pani Köler tsaarivalitsusele, kel- lelt taotles reforme ja üldise olukorra parandamist palve- ja märgukirjade abil.

seisuslik korraldus ja valitsus korraldusid pool, mis hoidis endas värv kogu see haldus, poliitika ja kohtu- ja õigusteaduse. Balti-erikorra süsteemi mõttes ka saksa keel- se ja ajakirjandusele kõigis kohalikes asutustes, kohtu- tes ja õppeasutustes.

Köleril tuli vallida nende väliste poliitiliste tegu- rite kaudu, mis esitasid ootusi mõjutada, milleks oli ühelt poolt baltli sõjaväed ja teiselt küljest Vene riigi- võimude toetus. Köleri suhtumise põhjuseks oli teravalt elav suhtumine baltli rahvasse, baltli-erikorra- da ja usaldus Vene riigi võimude vastu, kelles nägi liit- last esiti rahva omaste võimude välisele vastu.

H. Kruse, Eesti ajalugu, II, 266.

4. Köleri vaated balti-erikorra ja
luteriusu kirikule

Võitlus maaküsimuse talurahvasõbraliku lahendamise eest oli Köleril teravalt läbi põimitud võitlusega balti-erikorra, luteriusu kiriku vastu. Balti-erikord tähendas tervet süsteemi seisuslikke eesõigusi balti sakslastele. Erikorra raamides oli saksa mõisnikkonnale kindlustatud seisuslik korporatiivne omavalitsus rüütelkondade näol, mis hoidis enda käes kogu maa halduse, politsei ja kohtu juhtimise. Balti-erikorra süsteemi kuulus ka saksa keel asjaajamiskeelena kõigis kohalikes ametiasutustes, kohtutes ja õppekeelena koolides.¹

Köleril tuli valida nende väliste poliitiliste tegurite seast, mis eestlase saatust mõjutasid, milleks oli ühelt poolt balti sakslased ja teisest küljest Vene riigivõim eesotsas keisriga. Köleri suhtumise peajooneks oli teravalt eitav suhtumine balti sakslastesse, balti-erikorda ja usaldus Vene riigivõimu vastu, kelles nägi liitlast eesti rahva suurima vaenlase baltlase vastu.

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloost, lk. 246.

Nagu H. Kruus näitab oma töös "Eesti talurahva välispoliitilisest orientatsioonist" polnud "ida-orientatsioon ühes teisepoolse vaenuliku suhtumisega võimulolevasse sakslusse... oma põhiolemusekt mingi ärkamisaja radikalismi leiutis, vaid ainult rahvamassides pikal ajajärgul vilkunud orientatsiooni sõnastus. Seega mõlema suhtumis-suuna juured ulatusid kaugesse minevikku.¹

Köler oli vaimustuse 60-ndate aastate reformidest Venemaal, ei lakanud lootmast tsaarivalitsuse headele kavatsustele ega väsinud ülistamast tsaari. Köler uskus, et tsaarivalitsuselt võib oodata avaramate võimaluste avamist eestlaste jaoks. Täiesti arusaadavad on need subjektiivsed põhjused, mis Köleril võisid ülal hoida lootust keskvoimu toetusele. Tema - rõhutud talupoja poeg - oli ju pääsenud õukonda, saavutanud majandusliku sõltumatuse ja mõjuka positsiooni. Seda mittetüüpilist olukorda võis ta üldistada ja loota eesti talurahvale kõrgemalt võimult samasugust heatahtlikkust nagu temale isiklikult oli osaks saanud.²

---

¹ H. Kruus, Eesti talurahva välispoliitilisest orientatsioonist, Tartu, 1928, lk.20.

² Põhijooni, lk. 177.

Selles mõttes kuulus Köler nende hulka, kes olid joovastuses valitsuse liberalismist ning imetlesid progressi ajastut.¹ Köler ei suutnud läbi näha tsaarivalitsuse tegelikku poliitikat ega selle edasisisusamme. Paremate olude loomise eelduseks eestlaste jaoks oli Köleri arvates balti saksa mõisnike ohjeldamine, balti-erikorra likvideerimine. Köler nägi tsarismis reaalselt jõudu, kes võib ja tahab balti mõisnike mõjuvõimu piirata. Selle võimaluse teostumise põhjuseks pidas Köler seda, et balti aadel tema arvates oli separatistlik, Venemaale vaenulik jõud, kelle võimu piiramine oli kõigiti valitsuse huvides.² Köler ei teadnud kuivõrd kõrgelt tegelikult tsaaribürokraatias hinnati balti aadli lojaalsust. Osa vene kodanlusest ja aadlist oli tööpoolest ka vaenulik balti aadli suhtes. 60-ndate aastate alguses sai vene liberaalses ja konservatiivses ajakirjanduses kriitika osaliseks nn balti-erikord. Kirjutistes rõhutati, et Balti alad on Venemaast eraldatud ja kujutavad endast "riiki riigis". Saksa parunid kasutavad privileege, mida venelastel pole. Nõuti vene keele ja Vene riigis üldiselt maksva korra kehtestamist ning

---

¹V.I. Lenin, Teosed, 5.kd., lk.27.

²KMKO, F69, M14:4¹, lk.5; M13:2, lk.2,9.

Baltimaade eriseaduse kaotamist. Vene ajakirjandus pööras ka tähelepanu eesti ning läti talupoegadele ning avaldas mõtet, et Baltimaades viidaks ellu 1861. a. reformi põhimõte: tunnustada talupoegade õigust talumaade väljaostule seaduslikus korras reguleeritud tasu aluse. Vene trükisõnas avaldatud rünnakud balti-erikorrale kohtasid vastulööki saksa ajakirjanduselt, mis asus kaitsma balti sakslasi ja balti-erikorda. Oli valasid poleemikatulle J. Samarini, M.P. Pogodini ja teiselt poolt C. Schirreni, W. Bocki, J.v. Siversi raamatud, vastukaaluks saksastamisele, mida nõudsid saksa publitsistid, nõudsid Pogodin ja Samarin venestamist.¹

Eesti rahvusliku ärkamisaja juhtivate tegelaste suhtumine oli erinev. Jannsen oma ringkonnaga otsis kompromissi sakslastega. Fr. R. Kreutzwaldile olid nii saksastamis- kui ka venestamismõtted ühtviisi võõrad ja näisid ühevõrra ohtlikud eesti rahva saatusele. C. R. Jakobsoni arvates reaalselt venestamisohtu eestlastel karta ei olnud, seevastu sakste ike oli reaalsus ja venelaste abi võitluses balti erikorra vastu hädavajalik. Köler rõhutas

---

¹С.Г. Исаков, Остсейский вопрос в русской печати 1860-х годов, ТРУ Тоimetised, 1961, v. 107.

ikka ja jälle, et baltlased ^{plaanitsivad} eestlaste saksastamist ja Baltimaade liitmist Saksamaaga. Köleri arvates " eestlastel ei ole mitte suuremaid kahjulisi vaenlasi kui baltlasi".¹ Venelastega aga seovad eestlasi väga ammused sidemed, sest on ju eestlased Vene riigi kaasasutajad olnud.² Baltlaste all mõistab Köler "neid Baltimaa vana meelseid, kes venelaste ja reformide vastu vana sakste eesõiguste eest sõdivad, olgu nad sakste või eesti võitlatti sugust"³.

Köler oli semstvo veendunud poolehoidja. Eestlastel on täpselt samapalju isevalitsuse õigust ^{vaja} kui igal teisel kubermangul.⁴ Iseseisvuse võimatust motiveeris Köler sellega, et "tuhat aastat tagasi võis küll veike rahvas kui eestlased iseäranis elada aga nüüd ei ole Europas enam võimalik ...⁵, sest "kui ka üks ime veikest ühe miljonilist rahvast täieste oma jala peale paneks, kas ta jõuaks oma riigi valitsuse kulud kanda...⁶, ennast kaitsta ega

---

¹KMKO, F69, M13:2, lk.23.

²KMKO, F69, M14:4, lk.14.

³KMKO, F69, M13:2, lk.1.

⁴KMKO, F69, M13:2, lk.28.

⁵KMKO, F 69 , M13:2, lk.9.

⁶KMKO, F69, M13:2, lk.15.

"kõrged kultuura ära maksta"¹. Eestlaste oma riigi asutamise mõtet peab Köler rumalaks mõtteks². Köler on kindlalt veendunud selles, et eestlased peavad Venemaaga ühendusse jääma, sest on Eesti ju "geograafia seisukoha järel Venemaa mereäär... siis saab igäüks aru, et Veneriigi valitsejad kellegi hinna eest ei tohi seda maad suurest Venemaast lahutada lasta, se oleks Veneriigi äraandmine."³ Ka rõhutas Köler mitmes käsikirjas seda, et venelased ei taha muud kui "eestlasi enestega ühe õiguse vääriliseks tõsta sakste jalge alt"⁴.

Köler uskus - nagu valgustajadki - hariduse jõusse ühiskondliku progressi alusena. Ja "eestlased võivad ennast abistada üksnes kõrgema hariduse läbi - rahva seas veikse maaomanikkude keskel"⁵. Köleri arvates on mitte mõök vaid parem töö ja teadus nüüdsed sõjariistad.⁶

---

¹KMKO, F69, M13:2, lk9.

²KMKO, F69, M14:9, lk.34.

³KMKO, F69, M14:9, lk.35.

⁴KMKO, F69, M13:2, lk.10.

⁵KMKO, F69, M14:4^m, lk.25.

⁶KMKO, F69, M14:4, lk. 4.

Vóitluses balti saksluse vastu asetas Köler lootused reformidele "ülalt" ja oli rahuliku tee pooldaja: "kes balti vingust pääsnud saab aru, et meie ajal kogoni võimata vanaaegsi eesóigusi alal hoida küsimus on üksimil viisil muutmist ette võtta, kas ootada kunas rahvas oma kannatust kaotanud ja siis hullu peaga enese baronide kahjuks vägivaldusega seda nõuab mis neil kui veneriigi alamad óigus pärida. Et sihake aeg mitte ei tuleks olen mina kui rahu armastaja mees omalt poolt need ettevótmised toetanud Riigivalitsuse abil seada annab kellela Eestirahvas elada ei vói"¹. Sealjuures loodab Köler naiivselt, et baltlastest "saksad paremad saavad eestlastega ühes truuses kui veneriigi alamad elama, eesti ja venevastalised Saksamaa armastajad vóivad oma "Waterlandi" minna..."² Selleks et truud veneriigi alamad olla "peavad nemad oma vana elu üle kahjatsema ja meie järel uut elu algama, et mitte kui 700taastad - nende úttelused úhed ja teud teised ei oleks"³.

---

¹KMKO, F69, M14:4, lk.40.

²KMKO, F69, M13:2, lk.9.

³KMKO, F69, M13:2, lk.17.

Köler mõistis täie selgusega saksa valitsevate klasside kultuuri, selle tähtsaima teguri - luteriusu kiriku äärmist kahjulikkust. Tekkinud ja saanud valitsevaks kirikuks feodaalkorra tingimustes oli luteriusu kirik mõisnike klassivõimu õigustajaks, nende ideoloogia jutlustajaks. Võitlus kiriku reaktsioonilise osa vastu, võitlus eesti ühiskonna vabastamiseks kiriku mõju alt kujunes paratamatult eesti kodanlike demokraatide üheks teravamaks päevaülesandeks.¹ Köler kõneles luteri usust kui sakste usust, mis on sakstel lubanud eestlasi talumaadest välja ajada, põrgut Eestimaale toonud, lubanud petta ja valetada. Naeruvääristas pastoreid, kes kartuses, et luteri usu kiriku poliitilis-ideoloogiline mõju väheneb, hirmutasid rahvast vene usuga, rääkides, et "hunt müürada aja taga tahta eestlaste usku äraneelda"². Sealjuures ei pooldanud Köler ka vene usku "mis eestlastel võeras ja selle usu paljude pühade pärast kahjulik saaks olema"³. Köler rõhutas, et "eestlased jäävad saksa baltlaste võrku nii kaua kui neil oma usku ei ole mis puhta Evangeeliumi peale põhjendatud."⁴

---

¹H. Kruus, Eesti ajaloo, lk. 246 jj.

²KMKO, F69, M14:4ⁱ, lk.9.

³KMKO, F69, M13:2, lk.17.

⁴KMKO, F69, M13:2, lk.17.

Ja sellepärast soovis Köler naiivselt, et leiduks kasvõi ükski eestlasest teoloog, kes puhastaks ristiusku. Sellega saaksid eesti kirikuõpetajad sakste konsistooriumist lahti, mille tõttu praegu eesti soost tõusnud õpetajad autud on. Ja kui Köler soovitas kirikumõisate maad välja osta ning anda kohalike talupoegade käsutusse, siis seda arvatavasti veendumusest, et "Luteruse järel ei ole Pastorid mitte preestrid ega herrad vaid üksi koguduse teenrid"¹, Köler pidas eesti rahva kõige suuremaks vitsaks luteruse usu kirikuõpetajaid ja oli oma paljudes kirjutistes luteriusu kiriku suhtes väga vaenulikul positsioonil. Kuid usu enda suhtes oli Köler konservatiivsem kui näiteks C.R. Jakobson ja Fr. R. Kreutzwald, kellede mõlemi maailmavaadet usu suhtes võib pidada ateistlikuks.

---

¹KMKO, F69, M13:2, lk.6.

Kokkuvõte

Johann Köler oli eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku tiiva üheks silmapaistvaks juhiks. Juba väljakujunenud isiksusena tuli ta rahvuslikku liikumisse ja seda mitte mööduvalt vaid kuni surmani. Vaatamata sellele, et Köler oma elukoha tõttu pidevalt elas väljaspool Eestit, suutis ta erakordselt pikka aega püsida eesti rahvusliku liikumise tegelasena. Üheks olulisemaks ühenduse pidamise viisiks oli kirjavahetus, mida lühidalt teises peatükis käsitlesin. Köleri ühiskondlik-poliitiline kirjavahetus algas pärast tema käiku Eestis 1863. aastal ja kestis Köleri surmani. Selles oli tõusu- ja mõõnaperioode. Esimene tõusuaeg oli 60-ndatel aastatel, mil Köler aktiivselt lülitus rahvuslikku liikumisse. Sellesse ajajärku kuulub ka Köleri vaadete põhisuundade väljakujunemine. 70-ndatel aastatel Köleri sidemed Eestiga lõdvenesid ja ka osavõtt rahvuslikust liikumisest peaaegu puudus. 80-ndate aastate algul on kirjavahetuses uus tõusuaeg. Samuti aktiveerus osavõtt rahvuslikest suurüritustest. Eriti innukalt tegutses ta senaator Manasseini revisjoni algul, millele ta pani

suuri lootusi. 90-ndate aastate algul Köleri informeeritus "Eesti asjades" sisuliselt nõrgeneb, kuigi kirjavahetus arvuliselt oli elav. Sel ajajärgul puudusid Köleril juba sellised juhtivad demokraatlikud korrespondendid Eestis nagu varem olid olnud C.R. Jakobson ja M. Veske. Manuigi järgneb juba uus Köleri tagasitõmbumine. Sidemed Eestiga ei sisalda enam midagi uut. Köler ei suuda enam kaasa elada kõige uuega, mis Eesti majanduses, ühiskondlik-politilises ja kultuurilises elus sajandi lõpul arenes. Köler talurahva ideoloogina võitles aktiivselt feodaalkorra pahede likvideerimise vastu. Talurahva ideoloogina nõudis Köler tagasi talurahva isikliku vabastamise tulemusena mõisastatud talumaid. Köler oli veendunud talurahva õiguses neile maadele. Kui 60-ndate aastate alguses Köler lootis veel maade tagastamisele Poola maareformi eeskujul, siis hiljem oma märgukirjades Köler rääkis kohustuslikust väljaostust riikliku hinna eest, olgugi et Köleri veene tasuta maa saamise õigusele püsis. Kuid elu lõpuni säilitas Köler usu reformidesse tsaarivalitsuse poolt teostatavaina ja oli rahuliku progressi pooldaja. Köler vaatas Eesti ühiskonnale sajandi lõpul peaaegu sama pilguga kui mitu kümnendit varem. Vanades vaadetes ja arusaamades püsimine võib tähendada ka mahajäämist aja nõuetest. Eesti kodanlik

ühiskond arenes aga järjest rohkem välja. Ühiskondlik- poliitilise elu nõuded muutusid, talupoeglik palvekirjade taktika oli oma aja ära elanud. Kunstiajaloolased on hästi iseloomustanud kuidas Köler oma kunstilis- esteetiliste vaadete konservatiivsuse tõttu ei suutnud sajandi viimasel veerandil uue arenguga kunstielus kaasa minna. Teatud paralleelsus ilmnes ka Köleri ühiskondlik- poliitilises tegevuses.

Prof. J. Köleri kirjad ja Dr. J. Kõrre kirjaveetus. "Eesti Kirjandus", 6. s.a., 1911, lk. 27-32, 33-35, 36-38, 39-40, 41-42.

Maraha Häddala-Isak, 1875.

"Maalehajuks" 1882, 1885.

"Põhjala ootajad", 1. s.a., 1882, 1. s.a., 1886.

Kahtlusalused allikad

RNSV 2A Nr. Erethwaki aia. Kirjandusmuuseum.
Kahtkirjade osakond (KSKO)

- Fond 2 - J. Alanson
- Fond 14 - Eesti Kirjanduse selts
- Fond 15 -
- Fond 43 - J. Kõrre
- Fond 47 - O. R. Kõrre
- Fond 49 - J. Kõrre-Parna
- Fond 69 - J. Kõrre, KSKO
- Fond 70 - J. Kõrre, KSKO
- Fond 100 - A. Põder
- Fond 117 - segakogu (KSKO)

Allikad ja kirjandus

Marksismi-leninismi klassikud

Lenin, V. I. Semstvo tagakiusajad ja liberalismi hanni-
balid. Teosed, 5. kd. Tallinn, 1951.

Trükitud allikad

C. R. Jakobsoni kirjad J. Adamsonile. "Eesti Kirjandus",
8. a.k., 1913, lk. 119-128, 233-239, 268-282,
309-314, 335-345.

C.R. Jakobsoni kirjad prof. J. Kölerile. "Eesti Kirjandus",
7. a.k., 1912, lk. 187-197, 248-253, 283-291,
405-407.

Prof. J. Köhleri kirjad ja Dr. J. Hurti kirjavahetus.
"Eesti Kirjandus", 6. a.k., 1911, lk. 27-32,
98-103, 133-145, 183-186.

Märähwa Näddala- Leht", 1825.

"Meelejahutaja" 1882, 1885.

"Русская старина", T. 34, 1882, T.52, 1886.

Käsitkirjalised allikad

ENSV TA Fr. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum.

Käsitkirjade osakond (KMKO)

Fond 2 - J. Adamson

Fond 14 - Eesti Kirjameeste selts

Fond 15 - "

Fond 43 - J. Hurt

Fond 47 - C.R. Jakobson

Fond 49 - J. Johanson-Pärna

Fond 69 - J. Köler, EKLA

Fond 70 - J. Köler, EKS

Fond 100 - A. Peterson

Fond 117 - segakogu (EKS)

Kirjandus

- Bollmann, F. Professor Johann Köler. Lühikene pilt tema elust ja tegevusest tema seitsmekümne aastase sündimise päeva mälestuseks. Tartu, 1896.
- Eesti NSV ajalugu kolmes köites, II kd. Peatoim. J. Saat, tegevtoim. A. Vassar. Tallinn, 1963.
- Einman, E. Johann Köler. Kunstniku 125. sünniaastapäeva puhul. "Looming", 1951, nr. 3.
- Enst, B. Johann Köler (tema 125. sünniaastapäevaks). "Rahva Hääl", nr. 57, 9. III 1951.
- Enst. B., Lukats, B. Johann Köler. "Sirp ja Vasar", nr. 10, 10. III 1951.
- Ern., V. Suur kunstnik ja ühiskondlik võitleja. "Edasi", nr. 56, 8. III 1951.
- Jansen, E. C.R. Jakobsoni "Sakala". Tallinn, 1971.
- Jansen, E. Mihkel Veske ühiskondlik-poliitilisest tegevusest. Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, 1971.
- J. Johnson. Etwas über die zweckmässigste Grösse landwirthschaftlicher Grundstücke. "Mittheilungen der Kaiserlichen freien Ökonomischen Gesellschaft zu St. Peterburg⁵". Jg. 1862.

Kahk, J., Vassar, A. Lenini õpetus kapitalismi arenemise kahest teest põllumajanduses ja mõningaid Eesti agraarajaloo probleeme. TA Toim., Ü.S., 19.kd., 1970, nr. 2.

Kampmann, M. Eesti kirjandusloo peajooned. Tallinn, 1913.

Kruus, H. Eesti ajaloo lugemik III. Tartu, 1929.

Kruus, H. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel.

60-80-ndad aastad. Lühiuurimusi. Tallinn, 1957.

Kruus, H. Eesti Aleksandrikool. Tartu, 1939.

Kruus, H. Eesti rahvusliku ärkamise alguspäevilt, Tartu, 1934.

Kruus, H. Eesti talurahva "välispoliitilisest orientatsioonist". Tartu, 1928.

Pukits, M. Johann Köler, eestluse eelpost Peterburis.

Eesti rahvuslikud suurmehed. II sari. Tallinn, 1936.

Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil.

Toim. L. Brutus, L. Loone. Tallinn, 1958.

Päss, M. Prof. Johann Köleri rahvuspoliitilisi töökspidamisi. "Varamu", 1940, nr. 5.

Sepre, O. Johann Köler kui võitleja eesti talurahva huvide eest. "Looming", 1956, nr. 1.

Tuglas, Fr. Eesti Kirjameeste Selts. Tallinn, 1958.

Vaga, V. Eesti kunst. Kunstide ajalugu Eestis keskajast meie päevini. Tartu-Tallinn, 1940.

Vassar, A. Maajagamise nõudest 1860-ndate aastate palvekirjade-aktsioonides. TA Toim., Ü. S. 1958, nr. 2.

Исиков, С.Г. Остсейский вопрос в русской печати 1860-х годов. ТРÜ Toim., 1961, vihik 107.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ КЕЛЕРА

Р е з ю м е

В дипломной работе анализируются общественно-политические взгляды Келера. В первой главе дается краткий обзор жизненного пути Келера и его наследства. Вторая глава посвящена переписке Келера с Эстонией в 1863 - 1899 гг., третья - взглядам Келера по аграрному вопросу. В четвертой главе рассматривается отношение Келера к прибалтийскому особому порядку и лютеранской церкви.

Иохан Келер (1826 - 1899) принадлежал к числу замечательных руководителей буржуазно-демократического направления эстонского национального движения. К национальному движению он примкнул уже с сформировавшимися политическими убеждениями, которым оставался верен до конца жизни. Келер, несмотря на то, что почти постоянно проживал вне Эстонии (в Петербурге), сумел в течение длительного времени участвовать в мероприятиях национального движения.

При исследовании связей Келера с Эстонией существенным источником является его переписка, которая началась после первого посещения Эстонии в 1863 г. и продолжалась до смерти. В этих связях наблюдаются подъемы и спады. Первый подъем наблюдается в 1860-е годы, когда Келер активно участвовал в национальном движении. В этот период складываются в основном политические взгляды Келера. В 1870-е годы связи Келера с Эстонией стали слабее, почти прекратилось его участие в мероприятиях национального движения. В начале 1880-х годов

активизировалась переписка, а также участие в национальном движении. Особенно усердно действовал Келер во время ревизии сенатора Манассейна, на что он возлагал большие надежды. В 1890-е годы информированность Келера об "эстонских делах" заметно ухудшилась, несмотря на оживленную переписку. Но в этот период у Келера уже не было таких корреспондентов как К.Р. Якобсон и М. Веске, выдающиеся руководители демократического направления в национальном движении. Переписка с Эстонией не содержит больше ничего нового и для Келера остаются непонятными новые явления в экономическом, общественном развитии Эстонии в конце XIX века. Будучи крестьянским идеологом, Келер требовал личного освобождения крестьян вместе с землей. Он был убежден в исторических правах крестьян на землю. При снабжении безземельных крестьян и городских пролетариев (кому он рекомендовал вернуться назад в деревню) землей Келер предлагал вернуть казне бывшие государственные земли, а церковные имения заселять безземельными. До конца своей жизни Келер наивно верил, что проводимые царским правительством реформы смогут улучшить положение угнетенного народа. Он активно боролся против пережитков феодализма - против так наз. прибалтийского особого порядка и лютеранской церкви. В России он видел союзника, желавшего и могущего помочь эстонскому народу в борьбе против "особого порядка".

Келер не понимал сущности перемен, происходивших в общественной жизни Эстонии в конце XIX века по сравнению с 1860-ми годами, что можно рассматривать как отставание от требований времени.

Если искусствоведы отмечают некоторый консерватизм в художественно-эстетических взглядах Келера, ~~то~~ то же самое можно сказать о его общественно-политических взглядах.

Sisukord

Sissejuhatus	lk. 1-4
I ptk. Köleri elust ja pärandist	5-21
II ptk. Köleri kirjavahetusest Eestiga	22-35
1863-1899 aastal	
III ptk. Köleri vaated maaküsimuses	36-63
IV ptk. Köleri vaated balti-erikorraale ja.....	64-72
luteriusu kirikule	
Kokkuvõte	73-75
Allikad ja kirjandus	76-78
Resümees	79-80